

немачка
сарадња
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Implemented by:

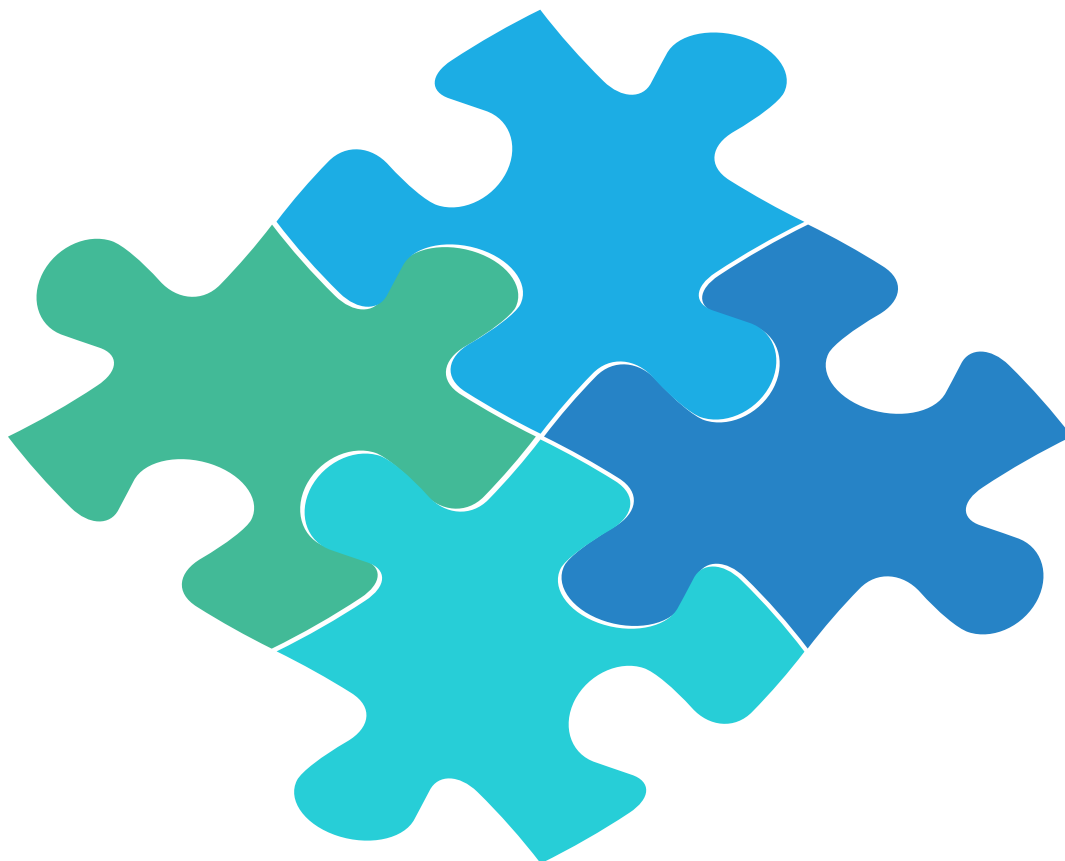
giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Александра Владисављевић и Сања Николин, 2020.

Родни аспекти 17 буџетских програма

приручник за локалне самоуправе

Ovaj priručnik je nastao u okviru projekta Usluge socijalne zaštite za osetljive grupe, koji finansira Nemačka saradnja u Srbiji (GIZ), a čiju komponentu vezanu za uvođenje rodno odgovornog budžetiranja na lokalnom nivou sprovodi Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women). Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove GIZ-a, UN Women, Ujedinjenih nacija ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

Садржај

О приручнику.....	6
Кратак преглед надлежности локалне самоуправе.....	7
Буџет ЈЛС и планирање	8
Родни аспекти буџетских програма.....	11
ПРОГРАМ 1 – СТАНОВАЊЕ, УРБАНИЗАМ И ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ.....	12
❖ Родни аспекти становања, урбанизма и просторног планирања	12
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 1.....	13
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 1	13
❖ Препоруке за затварање родног јазу у Програму 1	14
ПРОГРАМ 2 – КОМУНАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ	15
❖ Родни аспекти комуналних делатности.....	15
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 2.....	16
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 2	16
❖ Препоруке за затварање родног јазу у Програму 2.....	18
ПРОГРАМ 3 – ЛОКАЛНИ ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ.....	19
❖ Родни аспекти локалног економског развоја.....	19
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 3.....	19
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 3	20
❖ Препоруке за затварање родног јазу у Програму 3	21
ПРОГРАМ 4 – РАЗВОЈ ТУРИЗМА	23
❖ Родни аспекти развоја туризма.....	23
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 4.....	24
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 4	24
❖ Препоруке за затварање родног јазу у Програму 4.....	25
ПРОГРАМ 5 – ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ	26
❖ Родни аспекти пољопривреде и руралног развоја.....	26
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 5.....	27
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 5	27
❖ Препоруке за затварање родног јазу у Програму 5.....	28

ПРОГРАМ 6 – ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ.....	30
❖ Родни аспекти заштите животне средине	30
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 6.....	30
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 6	30
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 6	31
ПРОГРАМ 7 – ОРГАНИЗАЦИЈА САОБРАЋАЈА И САОБРАЋАЈНА ИНФРАСТРУКТУРА	32
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 7.....	33
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 7	33
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 7	34
ПРОГРАМ 8 – ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ.....	36
❖ Родни аспекти програма предшколског образовања и васпитања	36
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 8.....	36
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 8	37
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 8	37
ПРОГРАМ 9 – ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ	39
❖ Родни аспекти програма основног образовања и васпитања.....	39
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 9.....	40
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 9	40
ПРОГРАМ 10 – СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ	42
❖ Родни аспекти програма средњег образовања	42
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 10	42
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 10.....	42
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 10.....	43
ПРОГРАМ 11 – СОЦИЈАЛНА И ДЕЧИЈА ЗАШТИТА.....	44
❖ Родни аспекти социјалне и дечије заштите	44
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 11	45
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 11	45
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 11.....	46
ПРОГРАМ 12 – ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА.....	47
❖ Родни аспекти здравствене заштите.....	47
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 12	48

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 12.....	48
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 12.....	49
ПРОГРАМ 13 – РАЗВОЈ КУЛТУРЕ И ИНФОРМИСАЊА	50
❖ Родни аспекти развоја културе и информисања.....	50
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 13	51
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 13.....	51
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 13.....	52
ПРОГРАМ 14 – РАЗВОЈ СПОРТА И ОМЛАДИНЕ.....	53
❖ Родни аспекти развоја спорта и омладине.....	53
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 14	53
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 14.....	54
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 14.....	54
ПРОГРАМ 15 – ОПШТЕ УСЛУГЕ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ.....	56
❖ Родни аспекти програма опште услуге локалне самоуправе.....	56
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 15	57
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 15.....	57
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 15.....	58
ПРОГРАМ 16 – ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ.....	59
❖ Родни аспекти политичког система локалне самоуправе.....	59
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 16	59
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 16.....	59
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 16.....	60
ПРОГРАМ 17 – ЕНЕРГЕТСКА ЕФИКАСНОСТ И ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ	61
❖ Родни аспекти програма енергетска ефикасност и обновљиви извори енергије... 61	
❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 17	62
❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 17.....	62
❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 17.....	62

О приручнику

Пред вама је приручник о **родним аспектима буџетских програма** у јединицама локалне самоуправе.

Сврха приручника је :

- **Да подржи** запослене у локалној самоуправи, односно директне и индиректне буџетске кориснике и доносиоце одлука, у препознавању родних аспеката у оквиру својих надлежности, и идентификовању родног јаза, како би ти одговори могли бити интегрисани у одговарајуће политике и мере, а у циљу отклањања неравноправности. Тиме се уједно јача и капацитет саме локалне самоуправе за креирање родно одговорних политика и/или мера.
- **Да подржи** запослене директне и индиректне буџетске кориснике у сврсисходној примени родно одговорног буџетирања кроз 17 буџетских програма. Уз помоћ овог приручника, они/е ће моћи да одговоре на идентификоване родне аспекте и родни јаз кроз одговарајуће политике, мере и активности које ће онда бити финансиране из тих буџетских програма.
- **Да подржи** увођење принципа родне равноправности у рад локалне самоуправе кроз јачање разумевања да родни јаз постоји у свим областима и да је за његово уклањање потребна координисана, истовремена активност и континуирана средства.
- **Да допринесе изради** будућих стратешких докумената и акционих планова у јединицама локалне самоуправе како би они садржавали и родно одговорну компоненту.
- **Да допринесе разумевању** да у оквиру свих надлежности локалне самоуправе постоје родни аспекти на које је потребно адекватно одговорити, а који се сада најчешће препознају само у неколико сектора, као што су здравље, образовање, социјална политика и запошљавање.

Овај приручник, најзад, има за циљ и да помогне у решавању једног важног корака у примени методологије за примену родно одговорног буџетирања (РОБ-а), а то је јачање веза између буџетских програма и секторских мера и политика са политикама и мерама у области родне равноправности – а што чак и међу експерткињама/има за секторске политике као и за родну равноправност није још довољно повезано. Другим речима, родне политике и мере се најчешће и даље посматрају као посебан а не интегрисан део секторских мера и политика а што је супротно од намере Закона о буџетском систему¹ којим је родно одговорно буџетирање прописано као законска обавеза која осигурава да се принцип родне равноправности уведе² у процес планирања политика и буџета.

¹ „Сл. гласник РС”, бр. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013 – испр., 108/2013, 142/2014, 68/2015 – др. закон, 103/2015, 99/2016, 113/2017, 95/2018, 31/2019 и 72/2019.

² Уродњавање политика – gender mainstreaming

Кратак преглед надлежности локалне самоуправе

Јединица локалне самоуправе:

- доноси свој статут, буџет и завршни рачун, просторни и урбанистички план и програм развоја општине, као и стратешке планове и програме локалног економског развоја;
- уређује и обезбеђује обављање и **развој комуналних делатности, локални превоз**, коришћење грађевинског земљишта и пословног простора;
- стара се о изградњи, реконструкцији, одржавању и коришћењу локалних путева и улица и других јавних објеката од општинског значаја;
- стара се о задовољавању потреба грађана/ки у области просвете (предшколско васпитање и образовање и основно и средње образовање и васпитање), научноистраживачке и иновационе делатности, културе, здравствене и социјалне заштите, дечје заштите, спорта и физичке културе;
- обезбеђује остваривање потреба особа са инвалидитетом и заштиту права осетљивих група;
- стара се о развоју и унапређењу туризма, занатства, угоститељства и трговине;
- доноси и реализује програме за подстицање локалног економског развоја, предузима активности за одржавање постојећих и привлачење нових инвестиција и унапређује опште услове пословања;
- стара се о заштити животне средине, заштити од елементарних и других непогода, заштити културних добара од значаја за општину;
- стара се о заштити, унапређењу и коришћењу пољопривредног земљишта и спроводи политику руралног развоја;
- стара се о остваривању, заштити и унапређењу људских и мањинских права, родној равноправности, као и о јавном информисању у општини;
- образује и уређује организацију и рад органа, организација и служби за потребе општине, организује службу правне помоћи грађанима/кама и уређује организацију и рад мировних већа;
- утврђује симболе општине и њихову употребу;
- управља општинском имовином и утврђује стопе изворних прихода, као и висину локалних такси;
- прописује прекршаје за повреде општинских прописа;
- обавља и друге послове од локалног значаја одређене законом (нпр. у областима одбране, заштите и спасавања, заштите од пожара, омладинске политике, зоохигијене и др.), као и послове од непосредног интереса за грађане/ке, у складу са Уставом Републике Србије, законом и статутом.

Локална самоуправа је најближа грађанима/кама. Између начина на који локална самоуправа врши своје надлежности и квалитета живота грађана и грађанки у заједници постоји директна веза а као резултат усвојених политика, програма и мера, те онога што локална самоуправа одлучи да финансира.

Буџет ЈЛС и планирање

Буџети локалних самоуправа организовани су у 17 униформних програма³. Називи програма заправо представљају секторе (на пример: пољопривреда и рурални развој, предшколско образовање, социјална заштита, итд.), па је већ прегледом назива програма могуће разумети на шта све локална самоуправа (ЈЛС) има утицај, односно шта све финансира. Програми се састоје од програмских активности и пројеката. Реализацијом програмских активности и пројеката ЈЛС доприносе реализацији Програма, а реализацијом Програма ЈЛС директно доприноси вршењу својих надлежности и квалитету свакодневног живота грађана и грађанки у локалним заједницама.

- **Програм представља** скуп активности са заједничким жељеним друштвено-економским исходом, које корисници буџета спроводе у складу са својим кључним надлежностима и утврђеним циљевима. Програм се састоји од независних, али тесно повезаних компонената – програмских активности и/или пројеката. Алокација средстава одређених за програм врши се апропријацијама везаним за програмске активности и пројекте у оквиру програма. Програм се утврђује и спроводи од стране једног или више корисника буџета и није временски ограничен.⁴
- **Програмска активност је текућа и континуирана делатност корисника буџета** чијим спровођењем се постижу циљеви који доприносе достизању циљева програма. Програмске активности се утврђују на основу уже дефинисаних надлежности корисника буџета, као и ресурса потребних за њихову реализацију, тако да чине функционалне, трошковне и управљачке целине. Могу се односити на: пружање јавне услуге, припрему и доношење нормативних и стратешких аката, рад инспекцијске службе, спровођење подстицајних мера (субвенције, дотације), трансфере другим органима и нивоима власти, као и организацијама обавезног социјалног осигурања, накнаде корисницима/цама социјалне заштите, административно-управљачку делатност органа и др. Програмска активност мора бити део програма, и није временски ограничена. Услед специфичности јединица локалне самоуправе, **више корисника буџета ЈЛС може користити једну програмску активност** у оквиру једног програма.⁵
- **Пројекат је временски ограничен подухват корисника буџета**, са јасно дефинисаним исходом, односно променом која се жели постићи, потребним ресурсима и управљачком структуром. Спровођењем пројекта постижу се циљеви који доприносе достизању циљева програма коме пројекат припада. Пројекат се може односити на капитално улагање, информациону кампању, унапређење процедуре у јавној администрацији, усавршавање државних службеника/ца, и

³ Листа програма је доступна на <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>

⁴ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

⁵ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

сличне подухвате који доприносе квалитетнијем пружању јавних услуга. Пројекат мора бити део програма.⁶

Родни аспекти пројеката које ЈЛС финансирају радиће ЈЛС за сваки пројекат посебно пошто они нису предефинисани него их ЈЛС саме планирају. Овај приручник, међутим, може да помогне у идејама које пројекте ЈЛС може да иницира како би унутар појединачних сектора/програма унапредила и родну равноправност.

Сваки програм, програмска активност и пројекат морају да имају дефинисане циљеве, и показатеље којима се мери степен реализације циља. Нивои на којима се исказују циљеви и показатељи, односно индикатори нису исти за програме, програмске активности и пројекте.

- **Циљеви програма** су специфични друштвени или економски исходи (outcomes) који се желе остварити у средњем року (3–5 година) спровођењем активности у оквиру програма. Осим активности корисника буџета, на остварење циљева програма могу утицати и екстерни фактори. Циљеви програма представљају циљеве дефинисане у средњорочном плану и/или стратешком документу који се односе на делокруг буџетског корисника. Кад год је могуће, циљ треба да буде квантитативно изражен.⁷
- **Циљеви програмске активности или пројекта** могу се односити на исходе (outcomes) али и на непосредне излазне резултате (outputs) који се желе остварити спровођењем програмске активности или пројекта у краткорочном (1–2 године) или у средњорочном периоду (3–5 година).⁸
- **Излазни резултати** су производи или услуге које пружају корисници буџета, а који су релевантни за постизање исхода програмске активности или пројекта. У пракси, већину излазних резултата представљају услуге које корисник буџета пружа грађанима/кама и привреди, као и услуге које пружа другим корисницима буџета или државном сектору у целини.⁹
- Применом показатеља учинка обезбеђују се информације о ефикасности и ефикасности програма, програмских активности и пројекта. Показатељи учинка се утврђују за циљеве, односно изражавају циљеве на оперативно мерљив начин.¹⁰
- Циљ је израз онога што се настоји постићи, док се индикатором учинка мери, тј. утврђује да ли се циљ постиже. Користе се две врсте показатеља учинка: показатељи исхода и показатељи излазних резултата. **Применом показатеља исхода** обезбеђују се информације о оствареној друштвеној или економској промени као последици спровођења програма, програмске активности или пројекта. Они су посебно значајни за стратешко планирање, усмеравање буџетских средстава

⁶ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

⁷ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

⁸ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

⁹ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

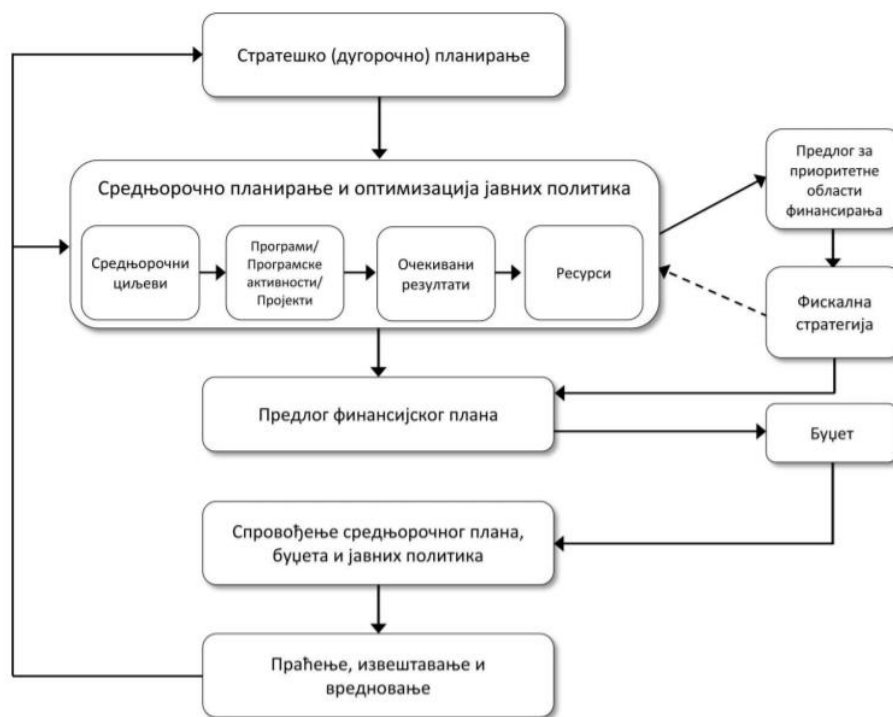
¹⁰ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

и управљање јавним политикама, а истовремено резултати које мере су они који су од највећег интереса за ширу јавност. **Применом показатеља излазног резултата** обезбеђују се информације о непосредним производима и услугама који су пружени спровођењем програмске активности или пројекта. Показатељи излазног резултата најчешће мере квантитет, квалитет или ефикасност пружања јавне услуге.

11

И док је сама структура програма и програмских активности униформна, **циљеви и активности** неће бити исти за сваку ЈЛС, па самим тим **ни показатељи** којима се мери реализација. Пре свега, зато што се ЈЛС разликују и имају различите потребе унутар истих сектора. Суштина програмског буџета је да постоји директна веза између онога што се заиста финансира, односно конкретног проблема који се решава у заједници или потребе на коју се одговара, и онога што ЈЛС мери и прати. Утолико је некорисно да ЈЛС имају исте вредности индикатора као и саме индикаторе. Када се у програмској структури буџета ЈЛС буде јасно видело шта се финансира, са којим циљем и за које тачно кориснике, планирање буџета ће бити усклађено са оним што је Упутством за израду програмског буџета Министарства финансија¹² прописано.

Графикон: планирање политика и буџета (Извор: Министарство финансија¹³)

¹¹ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, стране 4 и 5.

¹² <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>

¹³ <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/uputstvo-za-izradu-programskog-budzeta-2/>, страна 9.

У наставку се налазе **описи програма и програмских активности и њихови родни аспекти**, односно препознати родни јаз и могуће мере за одговор на тај јаз у оквиру надлежности јединица локалне самоуправе. Ове аспекте требало би уградити у све фазе планирања у ЈЛС.

Родни аспекти буџетских програма

Родни аспекти буџетских програма подразумевају преглед одређене области из угла родне равноправности, утврђивање кључних неједнакости које су у тим програмима препознате (родни јаз) и препоруке како у конкретне буџетске програме интегрисати питања родне равноправности са циљем побољшања положаја жена, унапређења родне равноправности и побољшања квалитета свакодневног живота грађана и грађанки. Родни аспекти су широко постављени како би се постигло шире разумевање а онда сведени на један сет препорука за активности које би ЈЛС могле да планирају у оквиру својих надлежности и укључе кроз примену РОБ-а и других алата за уродњавање локалних политика, мера и буџета.

ПРОГРАМ 1 – СТАНОВАЊЕ, УРБАНИЗАМ И ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ

Сврха Програма 1 је планирање, уређење и коришћење простора у локалној заједници засновано на начелима одрживог развоја, равномерног територијалног развоја и рационалног коришћења земљишта, као и подстицање одрживог развоја становања кроз унапређење услова становања грађана/ки и очување и унапређење вредности стамбеног фонда.

❖ Родни аспекти становања, урбанизма и просторног планирања

Родни аспекти овог програма укључују:

- Осигуравање да се приликом креирања и усвајања просторних и урбанистичких планова узму у обзир потребе жена и мушкараца, девојчица и дечака, старих, особа са инвалидитетом, те њихове различите дневне рутине у односу на потребе и начин кретања и коришћења јавних простора (тргова, паркова, игралишта, објеката), могућност приступа различитим услугама, културним садржајима, вртићима и школама, спортским садржајима и садржајима забаве.
- Осигуравање да се у процес и консултације у вези са креирањем и спровођењем свих планских докумената у овој области грађани/ке укључе на време и на адекватан начин о њима информишу.
- Креирање услова да се осигура кров над главом најугроженијим грађанима/кама, као предуслов за остваривање економских и социјалних права.
- Осигуравање да урбанистички планови укључе и предвиде приступачност објеката и простора различитим групама грађана/ки, као и да одговоре на захтеве у контексту климатских промена које мењају начин градње и креирања јавних простора усмерених на пешаке и зелене површине, за разлику од досадашње праксе, усмерене на паркинг места и аутомобиле.
- Укључивање потреба деце и њихово учешће у осмишљавању предлога за унапређење јавних простора, у циљу њиховог безбедног коришћења.
- Видљивост грађана и грађанки који су дали допринос изградњи друштва, било као научници/це, историјске личности, уметници/це и слично, кроз именовања улица и тргова, има значајан родни аспект. Значајно мањи број улица и тргова је именован по знаменитим женама, иако их је било.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 1

Програм 1 има шест програмских активности. То су:

- 001 Просторно и урбанистичко планирање
- 002 Спровођење урбанистичких и просторних планова
- 003 Управљање грађевинским земљиштем
- 004 Стамбена подршка
- 005 Остваривање јавног интереса у одржавању зграда
- 006 Означавање назива улица, тргова и зграда кућним бројевима

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 1

- **Обезбеђивање родно одговорног урбанистичког планирања**, уз активно учешће грађана и грађанки како би се њихове потребе препознале и одразиле у самим плановима, а у циљу унапређења квалитета свакодневног живота из урбанистичке перспективе.
- ЈЛС би требало да осигура да се код спровођења урбанистичких и просторних планова реализују на адекватан начин потребе за приступачношћу објеката и јавних простора и да се поштује законска и друга регулатива без одступања, а што сада у пракси видимо да и даље изостаје услед ограничених средстава.
- Код управљања грађевинским земљиштем важно је обезбедити **транспарентне информације од значаја за грађане/ке** али и адекватну процену утицаја на заједницу који настају у процесу управљања градским грађевинским земљиштем.
- **Предлоге урбанистичких планова учинити разумљивим** у презентацијама грађанима/кама и благовремено их обавестити о јавним расправама како би могли да се укључе у процес и дају своје предлоге.
- **Посебно обратити пажњу на искључене групе грађана/ки** (особе са инвалидитетом, старије жене и мушкарце, итд.) и обезбедити и њихово учешће.
- **Стамбена подршка**, било да се ради о простору који је у власништву ЈЛС, а који се додељује или изнајмљује под повољнијим и нетржишним условима, или да се ради о набавци грађевинског материјала, **требало би да узме у обзир различите друштвене групе** (Роме/киње, особе са инвалидитетом, избеглице, самохране родитеље, жене са искуством насиља у породици и партнерским односима).
- **Унутар свих осетљивих група жене су додатно погођене, имајући у виду њихов значајно мањи удео власништва над земљиштем и некретнинама.** На интернет страници <https://a3.geosrbija.rs/> могуће је приступити родно разврстаним подацима о власништву и сувласништву над земљиштем и некретнинама, по општинама. Ови подаци корисни су за разумевање потреба, креирање мера подршке и реализацију активности на подизању свести у заједници.

- **Управљање одржавањем зграда, које је сада поверено професионалним управницима, има и своју родну димензију.** Наиме, поставља се питање да ли жене и мушкарци равноправно обављају ово ново занимање, и уколико је жена мање – како би могле да се више подстакну да узму учешће.
- **Обратити пажњу код именовања улица и тргова на начин да и жене буду заступљене,** како би се учинио видљивим и њихов допринос друштву.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 1

- Обезбедити родно разврстане податке у свим евиденцијама унутар овог програма (на пример, корисници и управљачка структура у телима и организацијама).
- Спровести родну анализу потреба како би се утврдило шта је потребно да се осигура и/или унапреди код просторног и урбанистичког планирања из родне перспективе.
- Организовати обуку о родним аспектима урбанизма и просторног планирања за све који су ангажовани и раде на урбаном и/или просторном планирању као и на имплементацији пројеката из ових области, како би се планска документација унапређивала и из овог угла.
- Учинити процесе планирања у областима становања, урбанизма и просторног планирања транспарентним и доступним за удружења грађана, струковна удружења из области урбанизма и просторног планирања, појединце и појединке који адекватно представљају све групе у друштву а како би се одговорило на потребе.
- Анализирати досадашњу праксу када је у питању стамбена подршка и унапредити правилнике у складу са резултатима анализе и потребама грађана и грађанки.
- Анализирати именовања улица и тргова и прикупити предлоге о знаменитим женама у заједници које су дале видљив друштвени допринос.

ПРОГРАМ 2 – КОМУНАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ

У оквиру Програма 2, локалне самоуправе пружају комуналне услуге од значаја за остварење животних потреба физичких и правних лица уз обезбеђење одговарајућег **квалитета, обима, доступности и континуитета**; одрживо снабдевање корисника топлотном енергијом; редовно, сигурно и одрживо снабдевање водом за пиће становника/ца, уређивање начина коришћења и управљања изворима, јавним бунарима и чесмама.

❖ Родни аспекти комуналних делатности

Тичу се:

- Заступљености жена и мушкараца у управљању јавним комуналним предузећима. Ове податке јединице локалних самоуправа треба доследно и стално да воде разврстане по полу, као и да их учине јавно доступним.
- Доступности квалитета, обима и континуитета комуналних услуга у сеоским подручјима, где су грађанке и грађани често у лошијем положају од оних који живе у градским подручјима, као и планова за унапређење ових услуга. Такође је, из родног угла, важна и цена наведених услуга, а локална самоуправа треба да препозна посебно рањиве групе у заједници којима је потребна привремена подршка кроз посебне (афирмативне) мере, како би могли да измире пуну или субвенционисану цену за комуналне услуге. Уколико овакви програми не постоје, цела ће се структура услуга урушити због нередовног плаћања.
- Из родне перспективе, битно је и задовољство корисника и корисница комуналних услуга пруженим услугама, као и њихове сугестије за унапређење ових услуга.
- Важно је и да локална самоуправа обезбеди новац за кампање за јачање свести у јавности о важним променама које изискују и промене у понашању грађана и грађанки. На пример, обавезе власника/ца паса и других животиња данас су другачије и веће него у тзв. традиционалним домаћинствима. Потребно је да се заједница упозна са обавезом чиповања, обавезом да брине о животињи и да је не напушта и слично.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 2

- 001 Управљање/одржавање јавног осветљења
- 002 Одржавање јавних зелених површина
- 003 Одржавање чистоће на површинама јавне намене
- 004 Зоохигијена
- 005 Уређивање, одржавање и коришћење пијаца
- 006 Одржавање гробаља и погребне услуге
- 007 Производња и дистрибуција топлотне енергије
- 008 Управљање и снабдевање водом за пиће

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 2

- **Покривеност територије општине јавним осветљењем директно доприноси осећају безбедности**, посебно за жене, девојчице и дечаке у заједници. Зато је важно да се приликом планирања уштеда не иде у правцу смањења осветљености јавних површина јер то онда доводи до смањеног осећаја безбедности код жена и деце.
- **Јавне зелене површине имају велику улогу у квалитету свакодневног живота заједнице, а посебно за жене и девојчице и дечаке.** Родне улоге намећу превасходно женама бригу о деци и извођење деце у парк, иако се то постепено мења и млађе генерације равномерније расподељују ове обавезе, макар у домену одласка у паркове или природу. Неопходно је да се зелене површине штите и одржавају, као и да се ставе у функцију унапређеног квалитета живота и здравих стилова живота у заједници.
- **Одржавање чистоће на површинама јавне намене интегрише родни аспект кроз анализу заступљености оба пола у управљачким структурама ЈКП**, али и редовно доступне податке о запосленима на пословима одржавања чистоће на површинама јавне намене.
- **Родна перспектива не обухвата само однос према људима, односно према грађанима и грађанкама, већ и однос према животињама.** Однос заједнице према животињама, укључујући и напуштене псе и мачке, као и безбедно одлагање животињских остатака на начин који чува здравље грађана и грађанки као и животиња је у центру делатности зоохигијене, у складу са Законом о добробити животиња¹⁴. Стога, потребно је одговорити на следећа питања:
 - Да ли је обезбеђено хватање напуштених и изгубљених животиња (паса и мачака);

¹⁴ „Сл. гласник РС”, бр. 41/2009.

- Да ли је обезбеђено збрињавање напуштених и изгубљених животиња (паса и мачака) у складу са законским обавезама;
 - Да ли постоји доступна ветеринарска нега напуштених и изгубљених животиња (паса и мачака);
 - Да ли је обезбеђен смештај напуштених и изгубљених животиња (паса и мачака);
 - Да ли се врши контрола и смањење популације напуштених паса и мачака;
 - Да ли је обезбеђено нешкодљиво уклањање лешева животиња са површина јавне намене до објеката за сакупљање, прераду или уништавање отпада животињског порекла и да ли су цене ових услуга приуштиве;
 - Да ли је буџетирана и извршена дезинфекција, дезинсекција и дератизација у спољној средини.
- **Уређивање, одржавање и коришћење пијаца је јако важно за жене.** Као произвођачицама, продавачицама и купцима, пијаце су једно од централних места у заједници за окупљање и економску активност жена, али и мушкараца. Када се пијаца реконструише, јако је важно да се размишља о адекватном броју тоалета, чесми, доступности и топле а не само хладне воде, као и о одводима који спречавају да жене и мушкарци читав дан проведу у води или у условима који не погодују очувању чистоће и здравља. Важно је и да се води родна статистика о закупцима тезги по полу, да би се обезбедило да жене и мушкарци равноправно могу да излажу своју робу у прометнијим или мање прометним деловима пијаце. Локална самоуправа може и да обезбеди посебно обележену тезгу за производе женских задруга или удружених власница пољопривредних газдинстава као једну од мера за унапређење женског предузетништва и рурални развој.
 - Иако у овом приручнику нису препознати изражени родни аспекти када је реч о одржавању гробаља и погребним услугама, ваља да се напомене да је **добра саобраћајна веза са гробљима и редовна аутобуска линија од великог значаја за грађанке и грађане, а за жене и више** зато што ређе поседују или управљају моторним возило. Иако се саобраћај не финансира у склопу овог програма, овде је потребна координација са Програмом 7. У овом сегменту би такође било пожељно да се уради родна анализа корисника/ца услуга која би указала на то ко чешће врши плаћање годишњег закупа за уређење и одржавање површина гробаља, годишњи закуп гробнице или годишње накнаде за касету у розаријуму, као и у којој мери су ове услуге доступне сиромашним грађанкама и грађанима.
 - **Доступност и квалитет топлотне енергије и услови наплате за посебно осетљиве групе грађана и грађанки у заједници.** Потребно је да постоје механизми праћења података и утврђивања група којима је потребна подршка како би могли да измире своје пуне или умањене обавезе у вези са снабдевањем топлотном енергијом.
 - **Доступност и квалитет воде за пиће у свим деловима општине.** Овде је посебно важно да се кроз индикаторе прати побољшање ситуације за она насеља

на територији општине за која знамо да немају редовно доступну воду за пиће, на пример ромска насеља. Важно је и да се обезбеди управљање изворима, јавним бунарима и чесмама на начин да се чува и унапређује квалитет воде и спречава злоупотреба овог јавног добра на штету грађана и грађанки, те да се злоупотреба ефикасно санкционише.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 2

- Сви подаци о корисницима услуга треба да буду доступни по полу, а када је реч о домаћинствима, онда је важно знати ко је носилац домаћинства, мушкарац или жена.
- Потребно је да се посебним мерама, субвенцијама и програмима подршке интервенише у препознати родни јаз, на пример у вези са приступом услугама за поједине делове заједнице, као што су сеоска насеља или ромска насеља. Такође је важно да се води рачуна о цени услуга и платежној способности грађана и грађанки, те да се подршка пружи оним грађанкама и грађанима који немају приходе којима могу да измире тржишне цене услуга. То је, на пример, случај са пољопривредним пензионерима и пензионеркама, женама на селу које су без прихода, самохраним родитељима и слично.
- За услуге које плаћају, грађани и грађанке треба да буду укључени у оцењивање и унапређење услуга кроз редовне годишње анкете којима се мери задовољство грађанки и грађана. Подаци по овим анкетама треба да буду доступни по полу и другим важним личним својствима (на пример, пребивалиште – рурално или урбано насеље, године живота, радни и породични статус и слично).
- У одлучивању о заједници треба да учествују и жене и мушкарци из различитих група. Обавеза је локалне самоуправе да консултује грађане и грађанке о важним питањима. Таква су, на пример, питања која се односе на уклањање зелених површина, премештање пијаца, улазак у јавно приватно партнерство¹⁵ ради вршења комуналне делатности, изградња прихватилишта за напуштене животиње и слична питања из домена комуналних услуга. У управљање ЈКП морају бити укључени и мушкарци и жене који имају адекватне професионалне квалификације.

¹⁵ У складу са Законом о јавно приватном партнерству и концесијама ("Сл. гласник РС", бр. 88/2011, 15/2016 и 104/2016).

ПРОГРАМ 3 – ЛОКАЛНИ ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ

У Програму 3 локална самоуправа обезбеђује стимулативан оквир за пословање и адекватан привредни амбијент за привлачење инвестиција

❖ Родни аспекти локалног економског развоја

Родни аспекти локалног економског развоја добро су препознати и документовани кроз различите родне анализе¹⁶. У овом се Програму средства редовно додељују преко конкурса, па је важно да се прати и анализира која врста предузећа и предузетника/ца има приступ и користи од ове буџетске подршке. Важно је и због чега су неке групе или неки сектори подзаступљени и да ли постоје препреке у приступу различитим врстама подршке, као и да ли постоје специфичне додатне потребе одређених група предузетница и предузетника и власница/ка предузећа. Поред општих услова пословања који се односе и на предузећа чије су власнице жене и предузећа чији су власници мушкарци, жене у предузетништву боре се са вишеструким изазовима који се тичу мањег приступа ресурсима (имовина, средства за производњу, капитал, време) и већег учешћа у обављању неплаћених послова у домаћинству и већег учешћа у такозваној економији неге (брига о деци, старијим и хронично оболелим члановима домаћинства, кување, чишћење и сл.), што им представља додатни терет. Зато се локални економски развој не може унапређивати за жене уколико се не „распакују“ и питања која се односе на репродуктивну улогу жене која обухвата рађање деце (биолошки условљено), али и бригу о деци, старијим и зависним члановима домаћинства, као и кућне послове (друштвено условљено).

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 3

- 001 Унапређење привредног и инвестиционог амбијента
- 002 Мере активне политике запошљавања
- 003 Подршка економском развоју и промоцији предузетништва

¹⁶ На пример, видети Анализу утицаја на родну равноправност програма и мера финансијске подршка ММСП сектору на локалном нивоу, С. Николин, А. Владисављевић, И. Секуловић, Д. Васиљевић, И. Богосављевић Чикић, М. Анђелковић, В. Јовановић, супервизорка. Национална алијанса за локални економски развој (НАЛЕД) за канцеларију UN WOMEN у Србији Београд, март 2019.

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 3

- **Када се привредно окружење унапреди, а инвеститори препознају предности локалне средине, онда се заједница брже развија.** Исувише често, визија локалног економског развоја не препознаје предности које жене доносе кроз своје предузетничке иницијативе. На пример, развој села, као места где је могућ савремени живот уз услуге које постоје и у граду, значајно би утицао на домаћа и инострана улагања у сеоске средине. За такав развој неопходна је и здрава животна средина. Међутим, на економски развој гледа се углавном као на привлачење страних инвеститора или као на подршку великим предузећима као брзим покретачима развоја, који некада иде на уштрб здраве животне средине. Невоља је што се онда иновативне идеје жена и младих, на пример, гурају у други план, или за њих подршка изостаје. Локална самоуправа могла би да доприноси развоју заокруженог концепта друштвено економског развоја у коме има места за све идеје које су у складу са законом, чувају животну средину и унапређују доступне ресурсе. Недостају програми који младим женама и мушкарцима стварно дају шансу да учествују у развоју својих заједница.
- **Мере активне политике запошљавања доприносе активацији жена и мушкараца, јачању запошљивости и запошљавању жена и мушкараца из различитих група. Ове мере обично препознају посебно угрожене групе,** као што су Роми и Ромкиње, жене на селу, младе жене и млади мушкарци, жене и мушкарци са инвалидитетом. Међутим, често се дешава да мере окивају групе којима помажу у оквиру данашњег учешћа на тржишту рада, уместо да повећавају и квалитет запослености и квалитет радне снаге. Тако, на пример, подршка Ромкињама најчешће обухвата обуке за фризерке, маникирке, предикирке, конобарице, куварице и сл. Корак даље представљају програми који отварају нове шансе за ову групу жена, као и програми који полазе од разноврсности компетенција међу Ромкињама. Најзад, потребно је да се ради и на отклањању узрока искључености и дискриминације међу послодавцима. Чињеница је да ни високо образовани Роми и Ромкиње не долазе лако до посла, па је потребно да се отклањају и додатне баријере које на тржишту рада спречавају различите групе да остваре своје право на једнаке шансе.
- Подршка економском развоју и промоцији предузетништва пружа прилику да се **мање заступљени пол подржи кроз израду посебних мера,** као и да се успеси предузетница и женских предузећа афирмишу, те да се охрабри развој социјалног предузетништва и женског иновативног предузетништва. Предузетници и предузетнице такође могу да одговарају на тематске конкурсе који имају за циљ да унапреде родну равноправност кроз развој добара, услуга и иновативних идеја. На пример, локалне самоуправе би могле да расписују јавне позиве за доделу малих грантова за подршку иновативним идејама женских предузећа и предузетница које доприносе очувању здраве животне средине, смањењу негативних утицаја

климатских промена, управљању подацима у корист заједнице, или иновативним решењима која доприносе развоју екотуризма, у складу са локалном стратегијом развоја. Сврха оваквих грантова је да се оствари двоструки циљ: а. напредак у имплементацији локалне развојне стратегије и б. подршка развоју женских бизниса у областима које имају вишу додатну вредност и које остварују бржи раст и инспиришу друге предузетнице и предузетнике.

- Најзад, ЈЛС припрема и усваја локални акциони план за запошљавање. На основу података који су доступни по полу и другим релевантним личним својствима незапослених жена и мушкараца у заједници, ЈЛС може да дизајнира прилагођене мере које буџетира и имплементира кроз овај стално доступни инструмент спровођења активне локалне политике запошљавања. Буџетиране мере треба да одговоре на структуру незапослених по полу, степену стручне спреме, месту становања, годинама старости, националности, инвалидитету или припадности одређеној групи жена или мушкараца која се суочава са отежавајућим околностима у приступу тржишту рада или већим уделом у неформалној запослености, а највећи родни јаз на тржишту рада, када је реч о запослености, забележен је у категорији лица 55–64 године старости¹⁷.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 3

- Редовни, систематични и јавно доступни подаци о учешћу предузећа чије су власнице жене и предузећа чији су власници мушкарци у укупном скупу предузећа у заједници, као и родно разврстани подаци за предузетнике јесу предуслов родно одговорног приступа у Програму 3.

Дефиниција женског предузећа подразумева минималне захтеве попут власништва, контроле и независности, па као дефиницију женског предузећа користити: (1) најмање 51% власништва једне или више жена; (2) реално управљање пословним операцијама фирме на дневној основи и доношење дугорочних пословних одлука од стране жена; (3) независност.¹⁸

- Интервенције у сфери локалног економског развоја, да би биле родно осетљиве, морају да делују позитивно на равномерну расподелу неплаћеног рада. Такође је важно да се посебне (афирмативне) мере за жене не односе само на секторе у којима су оне већ презаступљене, него да се намерно и плански, у континуитету, улаже и у повећано учешће жена у оним секторима који имају бржи раст и већу додатну вредност, на пример ИТ, вештачка интелигенција, иновације, органска храна и сл.

¹⁷ Жене и мушкарци у Србији, РЗС, 2017.

¹⁸ Доступно на: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2017/the-power-of-procurement-how-to-source-from-women-owned-businesses-en.pdf?la=en&vs=237>

- Новац из буџета могуће је усмерити у предузетничке иницијативе за затварање родног јаза кроз посебне конкурсе, као и кроз конкурсе за унапређење и развој женског предузетништва, како на почетку пословања, тако и кроз подршку за раст. Конкурси за затварање родног јаза могу да буду усмерени на иновативна решења и бизнис моделе који одговарају на потребу за балансираном расподелом неплаћених послова, подршком предузетницама у приступу финансијама, као и на развој услуга које одговарају на незадовољене потребе жена у предузетништву и сл. Нефинансијска подршка је такође важна за унапређење производа и услуга које пружају женска предузећа, њихово повезивање и брендирање. На пример, једна локална самоуправа је закупила тезгу на пијаци ради лакшег пласмана прехранбених производа женских предузећа и задруга. Локална самоуправа је уложила додатна средства у брендирање тезге, као и израду кровног бренда за ове производе. Тај је бренд даље интегрисала у своју туристичку понуду. На тај је начин подржала укрупњавање ових појединачних иницијатива и допринела обезбеђењу пласмана њихових производа.
- Потребно је да се, посебно када су у питању жене, јача и подршка предузетништву из жеље, а не само из нужде, као кључ за проблем незапослености.
- Локални економски развој треба да интегрише и економију неге.
- Кроз мере активне политике, утицати на смањење родног јаза у платама, приступ тржишту рада за жене и мушкарце који су подзаступљени међу запосленима, или који су натпросечно заступљени међу запосленима у неформалној економији. Специјалним мерама деловати на родно засноване узрочнике неравноправности, као што је небалансирана расподела неплаћених послова, неједнак приступ превозу, неједнако власништво над покретном и непокретном имовином и сл.

ПРОГРАМ 4 – РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Програм развоја туризма има за сврху, пре свега, промоцију туризма у локалној заједници. Туризам је један од сектора где ЈЛС евентуално улаже у предуслове за развој туризма у оквиру локалног економског развоја и стара се о промоцији постојеће туристичке понуде, али објективно нема велике надлежности, с обзиром на то да је ова надлежност подељена и зависи од националног нивоа. Простор ипак постоји, и то у оквиру повезивања пољопривреде, инфраструктуре, саобраћаја, програма за културу, локалног економског развоја и програма за развој туризма, како би се у овом сектору десила већа померања.

❖ Родни аспекти развоја туризма

Кључни родни аспекти овог програма су:

- Сектор туризма је значајан за запошљавање. Према Међународној организацији рада (МОП), туризам представља улазну тачку на тржиште рада, посебно за жене, младе, мигранте/киње и рурално становништво, посебно у земљама у развоју или мање развијеним земљама. Заправо, широм света жене чине између 60% и 70% свих радника у туристичкој индустрији. Поред тога, туризам је уско повезан са другим секторима (транспорт, храна, животна средина, локални занати итд.) и може створити више радних места у овим областима. Штавише, бројни туристички послови су флексибилни и могу се обављати на различитим локацијама, попут куће, на радном месту или у заједници. Туризам такође нуди рад са скраћеним радним временом и сменски рад, што може подржати успостављање равнотеже између посла и приватног живота.
- Са друге стране, сектор туризма има велики број радника и радница у сивој економији и сезонских радника и радница, а што посебно погађа жене, младе и мигранте/киње који/е често раде у овим секторима, па је важно у локалној заједници обратити пажњу и спречити ову врсту експлоатације.
- Сектор туризма је такође осетљив и на различите облике насиља којима могу да буду изложени радници и раднице, па је важно да ЈЛС, у сарадњи са туристичким предузећима, спроведе програме за подизање свести и превенције.
- Повећавање економског оснаживања жена и приступа ресурсима. Сектор туризма, наиме, има значајан потенцијал за развој предузетничке активности, посебно зато што су већина туристичких предузећа мала и средња предузећа (МСП). Поред тога, може се успоставити сарадња између одрживог сеоског туризма и уметничких и занатских заната, што може помоћи у очувању културног наслеђа и развоју локалне економије. Финансирање предузетничких иницијатива усмерених на уметнице и

жене занатлије могло би бити мера политике која има за циљ промовисање оснаживања жена и истовремено допринос очувању културног наслеђа. Многе жене су стручњакиње за одређене занате који су типични за одређене регионе у земљи, али им недостаје знања о томе како ову активност да претворе у профитабилан посао. Подржати их у организовању сопственог малог предузећа створило би прилику за стварање прихода и дало видљивост културном наслеђу земље.

- Жене обављају велику количину неплаћеног посла у пословима породичног туризма. Ова врста посла одражава стереотипне родне улоге у породици. Поред терета који туристичко породично предузеће може ставити на жену, неплаћене и непријављене активности које жене неформално обављају не пружају правну заштиту нити омогућавају женама пензијско и здравствено осигурање по основу рада.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 4

У оквиру овог Програма дефинисане су две програмске активности:

- 001 Управљање развојем туризма
- 002 Промоција туристичке понуде

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 4

Туризам је заправо искуство које особа стекне када негде допутује. То искуство је саздано од различитих елемената (безбедност, саобраћајна и друга инфраструктура, понуда смештаја, храна, локални аутентични производи, информисање, људски ресурси, комуналне услуге, забавни и други садржаји). Сваки од тих елемената мора да буде развијен, а тај развој има и своју родну димензију, па је важно да ЈЛС приликом планирања развоја туризма повежу све те области као и да интегришу принципе родне равноправности. На тај начин повећава се број грађана и грађанки који имају бенефите од улагања у тај развој. Важан аспект је и промоција и таргетирање различитих циљних група на родно одговоран начин.

- **Приступ информацијама, знањима и ресурсима за развој предузетничких иницијатива у туризму за жене и подршка за реализацију пословних идеја које увезују више сектора** је кључна како би се повећале шансе за жене у овом сектору.
- **Брига о сезонским променама у обиму посла за различите пружаоце/тељке услуга.** На пример, у неким ЈЛС се током летње сезоне нагло повећа и до неколико пута број становника/ца који/е тамо бораве (пример Голубац или Златибор). Тада је и притисак на запослене, међу којима је велики број жена, повећан (комуналне услуге, здравствена заштита, сервиси, итд.), што ствара

додатно оптерећење, те је потребно повећати сезонски број људи који ради на тим пословима.

- **Високи проценат жена и младих је ангажован у туризму у оквиру неформалне економије**, што ствара несигурност али и утиче на флукуације запослених, те теже одржавање квалитета понуде, што негативно утиче на развој локалне економије, као и на појединачну економску сигурност.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 4

- Локалне самоуправе развој туризма, заправо, планирају у оквиру Програма 3, који је, као што је већ речено, намењен локалном економском развоју. Стога, подршка за запошљавање или развој предузетничких иницијатива у сектору туризма требало би да буде предвиђена у оквиру Програма 3. На развој туризма утиче, дакле, више буџетских програма. Како је и родна равноправност међусекторска тема, на отклањању родног јаза у туризму требало би да се ради паралелно кроз више програма. Стога је, ради отклањања родног јаза, важно да ЈЛС у оквиру локалних акционих планова повежу ове целине и програме (запошљавање, предузетништво, културу, туризам, пољопривреду, локални економски развој и заштиту животне средине).
- Унапређење родне статистике у области туризма помоћи ће да се сагледају и прате родни аспекти.
- Унапређење туристичке понуде, на начин да се боље одговори на потребе различитих група туриста/киња (родитеља са децом, спортиста/киња, особа са инвалидитетом, старих, младих, итд.), у зависности која циљна група највише посећује конкретну дестинацију. На пример, ако су циљна група породице са децом, онда туристичка дестинација не може да занемари локални превоз, понуду за различите чланове/ице домаћинства и путну инфраструктуру која одговара и пешацима.
- Унапређење пружања услуга у области туризма кроз циљане едукације, креирање ланца понуде и промоције производа који се локално производе, а нарочито оних које производе жене.
- Укључивање жена и женских удружења у планирање и спровођење туристичке понуде, манифестација, смештаја (агротуризам), едукације.
- Креирање локалног ланца понуђача у сектору туризма који ће посебно водити рачуна и о женама које су активне у овом сектору.

ПРОГРАМ 5 – ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ

Основна сврха Програма 5 је развој и унапређење пољопривредне производње у граду/општини. ЈЛС доносе своје годишње планове у области пољопривреде који су усклађени са пољопривредном политиком која се креира на националном нивоу, са којег се исплаћују и све субвенције у области пољопривреде. ЈЛС се старају о заштити пољопривредног земљишта, уређењу и коришћењу, давању земљишта у закуп, комасацији, заштити од непогода и пожара. У неким локалним самоуправама спроводе се и програми подршке пољопривредницима/цама (едукација, набавка заштитних средстава и материјала за производњу, подршка одласку на пољопривредне сајмове или студијске посете), подршка започињању или унапређењу послова у области пољопривреде и прераде хране. Када је у питању рурални развој, најчешће се повезују пољопривреда и туризам, док се рурални развој, у смислу унапређења квалитета живота на селу кроз повећање доступности услуга, недовољно подржава, а управо то је оно што је од великог значаја за останак људи у селима.

❖ Родни аспекти пољопривреде и руралног развоја

- Алокација ресурса у пољопривреди је усмерена на мушкарце као претежне власнике пољопривредног земљишта, газдинства и механизације. Улога жена у пољопривреди је и даље невидљива и често се налази у неформалном сектору. Приликом доношења одлука о јавним политикама и мерама не узимају се у обзир и приоритети жена и рањивих група на селу.
- Секторска распоређеност жена и мушкараца у пољопривреди је неуједначена. Већа концентрација пољопривредних газдинстава чији су носиоци жене налази се у ван-пољопривредним активностима, органској пољопривреди и повртарству, иако жене нигде не чине већину, док су пољопривредна газдинства чији су носиоци мушкарци далеко више заступљена у сточарству и ратарству. У ланцу пољопривредне производње, жене чешће обављају помажуће послове и ређе управљају пољопривредним газдинством.
- Жене учествују у неформалној запослености у пољопривреди у већем проценту и, последично томе, имају мању правну сигурност, ниже приходе, неизвеснију будућност и лошије услове рада.
- Женски рад је препознат у пољопривреди и у домаћинству, а посебно у домену бриге о старима и бриге о деци.
- Жене у пољопривреди одлучују о кући, окућници и башти, као и мањој преради воћа и поврћа на традиционалан начин. У том домену постоји велики простор за развој.

- Удружења жена, посебно у селима, имају велику улогу у јачању капацитета и унапређењу
- производних процеса у које су укључене жене на селу.
- У селима недостају услуге (јаслице и вртићи, брига о старима и помоћ у кући, неразвијен јавни превоз, приступ неформалном образовању, примарној здравственој заштити културним садржајима).
- Недостају лако доступни родно разврстани подаци о пољопривредним домаћинствима и власништву над земљом, као и о статусу пољопривредне производње. Ови подаци су кључни за процес креирања и доношења јавних политика у области пољопривреде.
- Садашње политике и програми у пољопривреди нису довољно усмерени на мала пољопривредна газдинства а таквих је већина.
- Евидентан је недостатак инвестиција у рурални развој и диверсификацију руралне економије, док је органска пољопривреда као делатност са додатом вредношћу, иначе погодна за мање произвођаче/ице, маргинализована у поређењу са конвенционалном производњом.
- Приступ тржишту за мање пољопривредне произвођаче/ице је отежан; као и приступ најновијим информацијама и знању о пољопривреди и агробизнису.
- Жене и млади су чешће помажући чланови у пољопривредним домаћинствима без пензијског осигурања, док пољопривредне пензије не покривају основне потребе посебно старијих у самачким домаћинствима.
- Посебно рањиве групе становништва у руралним подручјима на које би нарочито требало обратити пажњу су: носиоци/тељке малих пољопривредних газдинстава, младе жене и мушкарци у руралним подручјима, жене незапослене и помажући чланови у пољопривредним газдинствима; жене и мушкарци без власништва над земљом, старија лица у руралним подручјима, самачка домаћинства у руралним подручјима, жене и мушкарци у удаљеним руралним областима, далеко од већих градова и у планинама, особе са инвалидитетом у руралним подручјима, деца у сеоским срединама.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 5

У оквиру програма дефинисане су две програмске активности унутар којих ЈЛС планира расподелу средстава:

- 001 Подршка за спровођење пољопривредне политике у локалној заједници
- 002 Мере подршке руралном развоју

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 5

- Подршка пољопривредним газдинствима у ЈЛС кроз набавке материјала, грантове и/или кредитну подршку не узима у обзир увек специфичности пољопривредних газдинстава (њихову величину, носиоце/тељке, врсту пољопривредне производње и потребе), већ су мере „сличне“ са другим ЈЛС, а средства која се појединачно одобравају су мала и недовољна за одрживу промену.
- Важан би био консултативни процес пре дизајнирања програма за пољопривреду и рурални развој, укључујући и удружења жена, али та врста консултација недостаје.
- У секторима где је заступљеност жена већа, као на пример цвећу и органском поврћу и производњи расада, нема довољних и континуираних улагања.
- Жене и млади ређе имају у власништву земљу, па су њихове шансе далеко веће у преради и/или непољопривредним активностима на селу за које нема довољно подршке.
- Активност која се одвија у надлежности ЈСЛ а има директан утицај на квалитет живота жена и мушкараца на селу је комасација или укрупњавање пољопривредног земљишта. Врста родних интервенција која ће бити планирана зависи од коришћених метода комасације. Постоје два типа: свеобухватна комасација и поједностављена комасација. Ако је свеобухватна, то значи да укључује и додатну подршку руралним развоју и заједници (као награду). Примери таквих активности укључују обнављање села, подршку агро-преради, изградњу сеоских путева, изградњу и рехабилитацију система за наводњавање и одвод, мере контроле ерозије, заштиту животне средине и стварање социјалне инфраструктуре, укључујући изградњу спортских терена и других јавних објеката од значаја за заједницу.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 5

- Прикупити родно разврстане податке о пољопривредним газдинствима на територији ЈЛС.
- Спровести родну анализу садашњих издвајања у пољопривреди и руралном развоју (конкурси који се понављају сваке године) и унапредити их у складу са налазима.
- Утврдити потребе пољопривредних газдинстава и активности планирати спрам тих потреба и у складу са другим доступним ресурсима са националног и/или покрајинског нивоа како би средства била удружена а циљеви усклађени.
- Осигурати приступ пољопривредном земљишту за младе жене и мушкарце под повољнијим условима.
- При планирању комасације је важно повећати разумевање метода комасације, као и могући утицај који комасација има на локалне заједнице.
- Повећати знање и разумевање о родним аспектима активности комасације међу стручњацима/кињама и доносиоцима одлука укљученим у активности комасације на локалном нивоу.

- Осигурати активно учешће стручњака/киња за родну равноправност заједно са стручњацима/кињама за комасацију, који/е ће помоћи у родној анализи и предложити активности у свакој фази комасације како би се осигурало да су жене и мушкарци информисани, укључени и да имају користи од процеса. Примери активности могу укључивати родну анализу власништва и употребе земљишта на циљаним локацијама, информативне активности за заједницу и грађане/ке како би се осигурало да сви/е носиоци/тељке пољопривредног земљишта разумеју своја права и обавезе у том процесу.
- Потребно је обезбедити консултације у локалној заједници у којима би се утврдило које би активности као резултат поступка комасације (нпр. путеви, објекти, расвета, игралишта, дом културе, водоснабдевање, заштита животне средине итд...) биле корисне грађанима, односно, женама и мушкарцима, дечама и девојчицама, старијим особама и особама са инвалидитетом.
- Организовати консултације о нацрту плана комасације на разумљив начин, тако да су сви/е грађани/ке добро информисани/е о плану и поступку комасације, и имају могућност да дају релевантан допринос.
- Женска удружења играју велику улогу у раду са сеоским женама – пре свега имају приступ и изграђено је поверење. Имају знање о потребама и искуство и могу да дају велики допринос у планирању и спровођењу родно одговорних активности. У области пољопривреде могу да буду канал за пренос информација и за едукације.
- Тежити уравнотеженом улагању у рурални развој и у диверсификацију руралне економије, посебно таргетирајући младе жене и мушкарце, чиме би се повећале њихове шансе за запошљавање изван пољопривреде.

ПРОГРАМ 6 – ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Овај програм има за циљ да обезбеди услове за одрживи развој локалне заједнице одговорним односом према животној средини, као и да обезбеди услове за ефикасно и одрживо управљање отпадним водама и одрживо управљање отпадом.

❖ Родни аспекти заштите животне средине

Власништво над земљом на којој се налазе шуме, реке, језера углавном није у рукама жена. Жене знатно ређе поседују предузећа и фабрике које загађују животну средину. Најзад, жене ретко доносе одлуке о заштити животне средине, а често носе њихове последице. Уништавањем животне средине урушава се шанса за развој органске пољопривреде којој су жене приврженије. Предузећа која раде у области управљања отпадом, углавном су у власништву мушкараца. Зато је најважнији приоритет да се у све активности и мере које се финансирају у оквиру Програма 6 уведе родна перспектива. То значи да се обезбеди равномернија заступљеност жена из различитих група у одлучивању, али и да се читаве заједнице консултују у вези са питањима од утицаја на животну средину.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 6

- 001 Управљање заштитом животне средине
- 002 Праћење квалитета елемената животне средине
- 003 Заштита природе
- 004 Управљање отпадним водама
- 005 Управљање комуналним отпадом
- 006 Управљање осталим врстама отпада

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 6

- Управљање заштитом животне средине је од одлучујућег утицаја на опстанак заједнице и на одлуке грађана и грађанки да живе, или да не живе у некој заједници. **Веома је важно да се жене укључе у доношење одлука о заштити животне средине, зато што оне имају снажан утицај на формирање односа деце према средини у којој одрастају.** Уколико се не води рачуна о заштићеним подручјима, а квалитет елемената животне средине опада, на пример због економског раста и „гледања кроз прсте“ инвеститорима који загађују, онда ће се

заједница урушавати све док не престане да постоји. **Важно је да локална самоуправа изложи јасан план за отклањање узрочника прекорачења граничних вредности квалитета ваздуха, да се активно бори против буке и да одговорно управља отпадним водама.** Све ово мора да се ради у сарадњи са грађанима и грађанкама, а жене имају одлучујућу улогу у промоцији одговорног односа према заштити животне околине.

- Из угла родне равноправности, **јак**о је важно и која насеља јесу или нису прикључена на јавну канализацију, а не само њихов укупан број или однос броја становника/ца који/е имају или немају канализацију. Важно је да грађани и грађанке препознају да локална самоуправа плански брине о унапређењу квалитета свакодневног живота и да чује и реагује на сугестије грађанки и грађана. Међутим, превише је примера локалних заједница у којима грађанке и грађани у неким насељима већ деценијама немају приступ јавној канализацији, а средства се улажу у друге приоритете. Родно одговорни приступ ставља жене и мушкарце, девојчице и дечаке у центар буџетске потрошње.
- Исто важи и за **прикључивање становништва на постројења за пречишћавање отпадних вода из јавне канализације са примарним, секундарним и терцијарним третманом.** Ту нас не занима само однос броја становника/ца који јесу и оних који нису прикључени, већ и ко су они и где живе. Дакле, испуштање непречишћених отпадних вода у водопријемнике може имати различит утицај на различите делове општине. Из угла родне перспективе је важно и **кога највише и најдиректније погађају субоптимални услови живота или изостанак базичних услуга, као што је прикупљање комуналног отпада и близина „дивљих“ депонија насељима** у којима живе конкретни грађани и грађанке у одређеној заједници.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 6

- Родно одговорни приступ увек ће се залагати за развој који чува квалитет елемената животне средине, штити природу и унапређује квалитет живота. То значи да ће се новац из буџета најпре улагати у санирање неповољних услова живота, јер локална самоуправа брине за здравље и квалитет живота својих грађана и грађанки, а тек након тога ће се приступити улагању у друге приоритете.
- Родно одговорни приступи залагаће се, такође, за активну улогу грађана и грађанки у очувању животне средине. Ово се чини кроз јавне дискусије, консултације, заједничке пројекте и подршку организацијама које чувају реке, пошумљавају, имају иницијативе у вези са јачањем свести јавности о штетности дивљих депонија и слично. Иако јединица локалне самоуправе има одговорности и надлежности у овој области, потребно је много више сарадње са заједницом да би се ове надлежности у пракси оствариле.

ПРОГРАМ 7 – ОРГАНИЗАЦИЈА САОБРАЋАЈА И САОБРАЋАЈНА ИНФРАСТРУКТУРА

Овај програм има за циљ унапређење организације саобраћаја и унапређење саобраћајне инфраструктуре у локалној самоуправи.

❖ Родни аспекти организације саобраћаја и саобраћајне инфраструктуре

Родна анализа „Родна равноправност у саобраћају у Србији“¹⁹ детаљно објашњава родне аспекте образаца мобилности у Србији. Према овој анализи, постоје изражене родне разлике у обрасцима мобилности, јер жене више зависе од других (особа или пружалаца услуга), а мушкарци су самосталнији. Жене се више ослањају на јавни превоз, док се мушкарци више ослањају на приватне аутомобиле. Жене чешће од мушкараца користе локалне аутобусе, трамваје, тролејбусе, такси превоз, регионалне аутобусе, аутомобиле у својству путника и чешће пешаче. Поред приватних аутомобила, мушкарци чешће возе мотоцикле и бицикле. Жене су чешће од мушкараца приморане да комбинују различита превозна средства током једног путовања.²⁰ Иако вреди да се цела анализа прочита, овде су представљени само неки од налаза.

Учинак система саобраћаја мери се кроз четири кључне димензије: доступност, приступачност, приуштивост и прихватање²¹. Ограничења у доступности јавног превоза више погађају жене него мушкарце, пошто оне чешће користе јавни превоз. Родне неједнакости у мобилности су израженије у сеоским срединама и мање развијеним регионима због мање доступности јавног превоза.

Родне разлике у погледу приступачности најизраженије су у погледу културних и рекреативних активности – већи број жена него мушкараца изјавио је да одустају од ових активности због непостојања превоза.

Родна разлика у перцепцији приуштивости највећа је код лица која живе у домаћинствима са најнижим дохотком. Родне разлике у месечним издацима на превоз повећавају се са растом дохотка домаћинства. У домаћинствима са најнижим дохотком, родне неједнакости су занемарљиве, док су у домаћинствима са највишим дохотком оне најизраженије, при чему мушкарци у просеку троше много више од жена. Јавни превоз се генерално сматра приуштивим, мада је та оцена нижа како се смањује социоекономски статус. Социоекономски статус такође утиче на приуштивост аутомобила. Постоји изражена

¹⁹ Dornier Consulting International и Секонс група за развојну иницијативу, 2019. године, за Координационо тело за родну равноправност. и Министарство грађевине, саобраћаја и инфраструктуре, уз подршку Светске банке.

²⁰ Ибид, стр. 17.

²¹ Ибид, стр. 19.

неједнакост у ресурсима који су доступни мушкарцима и женама услед ниже стопе запослености жена и родног јаза у зарадама.

Информације у реалном времену о кашњењима и поремећају реда вожње представљају најважнији аспект у привлачности услуга јавног превоза, и за мушкарце и за жене, без обзира на активност, занимање, ниво образовања, старост и подручја у којем живе. И док и мушкарци и жене осећаје нелагодности и непријатности повезују са лошом инфраструктуром, неисправним возилима, лошом услугом, жене чешће наводе разлоге попут понашања других особа које представљају претње по њих (цепарење и узнемиравање). Жене су чешће изложене сексуалном узнемиравању и дискриминацији у саобраћају. Жене генерално перцепирају све видове превоза мање безбедним него мушкарци. Супротно чињеничном стању које указује да је коришћење аутомобила најмање безбедан вид превоза, и мушкарци и жене оцењују коришћење аутомобила, било као возач/ица или као путник/ца, као најбезбеднији вид превоза после пешачења.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 7

- 001 Управљање и одржавање саобраћајне инфраструктуре
- 002 Јавни градски и приградски превоз путника

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 7

- **Управљање и одржавање саобраћајне инфраструктуре директно утиче на безбедност на путевима.** Важно је на који начин се доноси одлука о грађењу саобраћајница које су у надлежности града/општине, као и колико је насеља до којих не постоји приступ асфалтним путем и где се она налазе. **Пресудно је и смањење броја саобраћајних незгода које је могуће само уколико се добро разумеју родне улоге које доводе до тога да неки учесници у саобраћају возе небезбедно, без појаса, или под дејством алкохола,** на пример. Потребно је да се усмере средства и у подизање свести у јавности о значају безбедне вожње и одговорности за сопствени и туђе животе. У Републици Србији, већина улагања у саобраћајну инфраструктуру намењена је аутомобилима, на уштрб пешака, бициклиста или приступачне инфраструктуре. Дакле, из угла родне перспективе је битно ко доноси одлуке и на који начин, те ко је све укључен у консултације о приоритетима у које ће се касније улагати буџетска средства.
- **Јавни градски и приградски превоз путника/ца најдиректније се тиче жена и мушкараца, девојчица и дечака у локалној заједници.** Пуно је писано о томе како се недовољно пажње придаје редовности и доступности градског и приградског превоза. Жене и даље ређе имају возачку дозволу од мушкараца, а и

када је имају, оне возе ређе него мушкарци када у домаћинству имају једно возило. То значи да су **жене много зависније од јавног превоза и да га чешће користе** за путовања између града и села, на пример, да обиђу родбину о којој брину у оквиру економије неге, а која, као што је речено, неравномерно пада на терет жена. Жене не возе ређе зато што су лошији возачи. Напротив, статистике о безбедности саобраћаја показују да су жене поузданији и безбеднији возачи и да их има мање у свим врстама прекршаја, не само укупно него и у односу на њихову заступљеност међу свим возачима. **Зато је, приликом доношења одлука у вези са обустављањем неке аутобуске линије, или смањивањем учесталости возила, као и у вези са сагласношћу на ценовнике аутопревозника, важно да се има у виду разлика у учесталости и начину на који јавни превоз користе жене и мушкарци.** Потребно је и да се размишља о специфичним потребама, на пример жена и мушкараца на селу, те да се обезбеди да могу несметано да оду до дома здравља, школе, општине, суда, центра за социјални рад и других јавних институција, као и да могу да стигну из једног села у друго и да се врате кући у истом дану.

- Цене превоза широм Републике Србије се значајно разликују за исту километражу. То значи да неке локалне самоуправе улажу већи напор од других да подрже мобилност грађана и грађанки. **Поред доступности путева и аутобуских линија, цена једнократне, дневне или месечне карте утиче на то да ли ће неке жене и мушкарци, девојчице и дечаки, моћи да иду на посао, у школу, да се лече, да обаве административне послове, или то неће моћи без додатног труда и додатних трошкова.** У жељи да задрже становнике/це у својој општини/граду и да привуку нове, неке локалне самоуправе размишљају и о увођењу бесплатног локалног превоза и о куповини зелених аутобуса.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 7

- Као што је случај и са неким другим програмима, на пример Програмом 2 – Комуналне делатности, тако ни у Програму 7 родна перспектива се не тиче само бинарне поделе на мушкарце и жене. Овде родно одговорне интервенције захтевају интерсекционалност, односно приступ који анализира и разматра различите карактеристике мушкараца и жена (на пример, где они живе, какви су им уобичајени обрасци кретања, да ли имају аутомобил, да ли су возачи/ице, бициклисти/киње, пешаци, корисници/це колица и слично). Једино на тај начин може да се предупреди неправичан приступ којим се фаворизује аутомобилски саобраћај у односу на све друге типове саобраћаја.
- Стављањем акцента на доступност и редовност аутобуских линија у градском и међуградском превозу, повећала би се мобилност жена уопште, а посебно жена које живе на селу. Многе од њих не иду код лекара/ки ни када је то неопходно зато што не могу да организују превоз или не могу да плате цену карте. Анализа ценовника

аутобуских карата на територији целе државе, за сличну километражу, указала би на потребу и могућност да локална самоуправа интервенише кроз развој правилника о тарифном систему који би интегрисао родну перспективу, или кроз олакшице за поједине групе жена и мушкараца који не могу да плате тржишну цену карте.

- Саобраћај има пресудни значај за друштвено-економску мобилност и за квалитет живота жена. Приликом одређивања места за аутобуске станице, важно је да се води рачуна о обрасцима кретања корисника и корисница. На пример, када је реч о аутобуским линијама које воде до обданишта или школе, онда аутобуско стајалиште треба поставити тако да буде што ближе обданишту или школи како би се деца и родитељи, што ће, због традиционалних родних улога, и даље бити најчешће мајка, лако заклонили од кише, или стигли на време без много пешачења од станице. За вечерње и ноћне вожње је битно да станица и пут до станице буду осветљени и прегледни.

ПРОГРАМ 8 – ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ

Образовање је једна од кључних области која има и може да има велики утицај на унапређење културе равноправности у друштву, као и на живот сваког/е појединца/ке.

Надлежности ЈЛС у области образовања су ограничене, односно подељене су између различитих нивоа власти. Стога, овде ће бити стављен фокус на оно што локалне самоуправе могу да финансирају, односно на шта могу да имају директан утицај у овој области.

Програм 8 усмерен је на предшколске установе и вртиће.

❖ Родни аспекти програма предшколског образовања и васпитања

Предшколско васпитање и образовање (ПВО) односи се на програме намењене деци од њиховог рођења до осме године живота, а који им помажу у развијању низа вештина. Овај се период генерално сматра најосетљивијом и кључном фазом живота детета, а предшколско васпитање и образовање представља најмоћније средство неутралисања неједнакости у погледу приступа школовању и исходима учења. Квалитетно ПВО има три основне функције, подједнако вредне: **а) педагошка:** креирање сигурног и подстицајног окружења за игру, учење и развој; **б) социјална:** доприноси изградњи праведнијег друштва тако што се свој деци обезбеђују једнаке могућности; и **ц) економска:** родитељима се омогућава да наставе да раде или да се запосле, или да наставе са својим школовањем и образовањем.²² **Без улагања у квалитет предшколског васпитања и образовања,** већи обухват не утиче на развој и процес учења код детета, а у случају деце из угрожених група може чак да има и веома негативне последице. Следећи критеријуми се генерално сматрају основним карактеристикама квалитетног окружења за ПВО: 1) сигурно, али подстицајно окружење; 2) запослени који пружају подршку и подстицај; 3) прилике за интензивне говорне и друштвене интеракције; као и 4) одговарајућа искуства за унапређење когнитивног, физичког, друштвеног и емотивног развоја деце.²³

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 8

001 Функционисање и остваривање предшколског васпитања и образовања

²² <https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2018-07/Predskolsko-vaspitanje-i-obrazovanje.pdf>

²³ <https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2018-07/Predskolsko-vaspitanje-i-obrazovanje.pdf>

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 8

- **Мрежа вртића** – једно од важних питања је како је организована мрежа вртића, да ли има довољно места за сву децу у узрасту, да ли се налазе у близини јавног превоза, како је организована у општинама које су разуђене на великој површини и/или имају велики број удаљених села.
- **Радно време вртића и јаслица** – да ли одговара на потребе запослених родитеља
- **Јаслице су важне као подршка повратку родитеља на тржиште рада након одсуства са рада ради неге детета.** Стога, важно је да ли су јаслице организоване у заједници и има ли довољно места за сву децу.
- **Обухват деце је посебно важан** пошто је утврђено да су девојчице и дечаци са села, као и деца са инвалидитетом и деца из ромских породица недовољно обухваћена предшколским образовањем.
- **Цена вртића** за многе родитеље је препрека да децу шаљу у вртић, посебно када један од родитеља није запослен.
- **Приступачност објеката за децу са инвалидитетом и услуге подршке** које помажу да се на што лакши начин деца са инвалидитетом померају из једног у наредни образовни ниво.
- **Родно засновано насиље је важно да се превенира од најранијег узраста,** па би активности у том правцу требало да буду организоване већ од предшколских установа.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 8

- Утврдити да ли постојећа мрежа вртића и јаслица и њихово радно време одговарају на потребе родитеља и деце, те у складу са тим планирати унапређење.
- Проширити физичке капацитете система ПВО у градским и руралним подручјима, путем изградње нових објеката, адаптације постојећих објеката у заједници и слично. Водити рачуна и о физичкој приступачности објеката за особе са инвалидитетом.
- Ревидирати политике уписа како би се обезбедило место за свако дете, укључујући децу незапослених родитеља, децу која живе у сиромашним породицама, децу из руралних подручја.
- Пратити спровођење политике уписа, нарочито деце из угрожених група.
- Повећати потражњу и подршку за ПВО међу родитељима и широм јавношћу, путем јавних кампања и активности подизања свести и на локалном нивоу.
- Идентификовати и мобилисати све локалне ресурсе за развој бољих услова за рани развој деце и рано учење.
- Успоставити детаљну родну статистику и пратити и обухват и деце из осетљивих група.

- Анализирати препреке за укључивање већег броја деце и отклонити препреке комбинујући ресурсе и из других програма (нпр. социјална заштита, саобраћај). Препреке могу бити везане за материјално стање породице, удаљеност од предшколских установа и недостатак адекватног превоза.
- Подржати активности којима ће се превенирати родно засновано и вршњачко насиље и јачати култура равноправности и ненасиља међу децом.

ПРОГРАМ 9 – ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ

Програм 9 усмерен је на доступност основног образовања свој деци са територије града/општине у складу са прописаним стандардима.

❖ Родни аспекти програма основног образовања и васпитања

- Када је у питању основно образовање, слично као и код предшколског, ради се о доступности и обухвату овог нивоа образовања за сву децу са територије општине/града која су у одговарајућем узрасту, а посебно је важно обратити пажњу на девојчице и дечаке из осетљивих група, као што су девојчице и дечаци ромске националности, као и девојчице и дечаци са инвалидитетом. У том смислу, највећи ризик није у самом поласку у основну школу, већ у задржавању деце у систему образовања. Стога, важно је предузети све расположиве мере у циљу спречавања раног напуштања школовања и подстицања наставка школовања након основне школе.
- У условима пандемије и установљавања школе на даљину испоставило се да немају сва деца приступ интернету, рачунарима и паметним телефонима. Овакава ситуација у великој мери ограничава одређени број деце да се равноправно укључе у образовање али и друштвени живот са осталом децом. У том смислу, посебно треба обратити пажњу на осетљиве групе деце, укључујући децу која живе у породицама слабијег материјалног стања и децу која живе на селу. Ова врста подршке обично није финансијски захтевна али је често кључна како би се деца лакше укључила у образовни систем (набавка рачунара, или таблета, помоћ у учењу, приступ интернету).
- Важан аспект је и мрежа школа, те удаљеност школе од места становања, превоз и доступност изваншколских активности.
- Превенција родно заснованог и вршњачког насиља кроз додатне активности у заједници, поред онога што је већ део школског програма.
- Безбедност на путу до школе и у близини школе (саобраћај, расвета, пешачки прелази, ограде). Иако ће неке од ових активности бити финансиране из других програма, оне несумњиво представљају једне од услова за несметано и квалитетно одвијање образовног процеса.
- Физичка приступачност објеката за децу са инвалидитетом.
- Програми социоекономске подршке породицама са децом у контексту образовања (на пример, лични пратилац детета).
- Праћење родно разврстаних података о школској деци, на основу кога се омогућава правовремена реакција, посебно у борби против раног напуштања школовања, а

што је чест случај код дечака и девојчица из ромске заједнице или оних који се школују по ИОП²⁴-у.

- Иновативне услуге које могу да буду подршка образовању а које се могу спроводити и у сарадњи са различитим удружењима грађана.
- ЈЛС може да подстиче и активности које доприносе уклањању родних стереотипа при избору професија и занимања.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 9

У оквиру Програма 9 финансира се једна програмска активност и то:

001 Функционисање основних школа

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 9

- **Доступност и приступачност школа за сву децу** (превоз, школа прилагођена за децу са инвалидитетом).
- **Безбедност** у школама и у близини школа.
- Додатне активности у заједници у циљу **превенције и сузбијања родно заснованог и вршњачког насиља**.
- **Додатни програми подршке деци из осетљивих група**, као што су Ромкиње и Роми, деца са инвалидитетом и деца из породица слабијег материјалног стања, у савладавању школских обавеза.
- **Подршка иновативним услугама** у области образовања за младе.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 9

- Анализа родно разврстаних података из школа и у сарадњи са школама, те у складу са налазима анализе, покретање оних активности које ће одговорити на изазове (доступност и обухват, приступачност, приуштивост, безбедност).
- Подршка програмима који доприносе раном елиминисању родних стереотипа при избору занимања.
- Подршка талентованим ученицима и ученицама.
- Подршка деци која се школују по ИОП-у.

²⁴ Индивидуални образовни план

- Подршка деци из осетљивих група.
- Подршка програмима за сузбијање родно заснованог и вршњачког насиља.
- Подржати програме за децу из породица слабијег материјалног стања, децу са инвалидитетом, девојчице и дечаке Роме, како би се спречило рано напуштање школовања посебно од 5. до 8. разреда.
- Подржати мере и програме који ће смањити дигитални јаз који постоји међу различитим групама деце.
- Обезбедити физичку приступачност школских објеката.
- Подршка програмима подршке осетљивим групама деце да лакше пређу из основне у средњу школу, као и после средње школе на факултет.
- Велики број деце путује у школу у суседне општине, па је један од значајних видова подршке адекватан и приступачан превоз.

ПРОГРАМ 10 – СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ

Овај програм има за циљ доступност средњег образовања у складу са прописаним стандардима и потребама за образовним профилима који одговарају циљевима развоја града/општине и привреде

❖ Родни аспекти програма средњег образовања

- На родну равноправност у образовању утичу бројни фактори: родно засновани избори занимања, феминизација наставничке професије, родни стереотипи у образовању, разлике у постигнутом успеху у школи између девојчица и дечака, рано напуштање школе, родно засновано насиље и вршњачко насиље у школи.
- Борба против родних предрасуда и стереотипа током читавог образовног циклуса, од основне школе па све до целоживотног учења, може смањити родну неравнотежу у другим сферама живота. На пример, родна сегрегација на тржишту рада као резултат различитих образовних и професионалних избора у школама и на универзитетима, како за ученике/це тако и за наставнике/це, широко је раширена.
- Родно засновано насиље и сексистички језик такође се јављају у образовним срединама. Стога је неопходно да се родни стереотипи деконструишу и оспоре у областима образовања и обуке.
- Родни стереотипи су и даље присутни у наставним материјалима. Уџбеници садрже бројне стереотипе којима се умањује и стереотипизује улога жене у друштву. Ово је посебно случај када су мушкарци и жене приказани у професионалном контексту.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 10

001 Функционисање средњих школа

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 10

- **Доступност и приступачност школа за сву децу** (превоз, школа прилагођена за децу са инвалидитетом).
- **Безбедност у и близини школа.**
- **Додатне активности у заједници на превенцији и сузбијању родно заснованог и вршњачког насиља.**
- **Додатни програми подршке деци из осетљивих група**, укључујући Ромкиње и Роме, децу са инвалидитетом и децу из породица лошијег материјалног стања.

- **Подршка програмима за равноправан избор професија без родних стереотипа.**
- **Подршка иновативним услугама у области образовања за младе.**

❖ **Препоруке за затварање родног јаза у Програму 10**

- Анализа родно разврстаних података из школа и у сарадњи са школама, те у складу са налазима анализе, покретање активности које ће одговорити на изазове (доступност и обухват, приступачност, приуштивост, безбедност).
- Подршка програмима који доприносе раном елиминисању родних стереотипа при избору занимања.
- Подршка талентованим ученицима и ученицама.
- Подршка деци која се школују по ИОП-у.
- Подршка деци из осетљивих група.
- Подршка програмима за сузбијање родно заснованог и вршњачког насиља.
- Учинити доступним средњошколско образовање за децу из породица слабијег материјалног стања, децу са инвалидитетом, девојчице и дечаке Роме.
- Подржати мере и програме који ће смањити дигитални јаз који постоји међу различитим групама деце.
- Обезбедити физичку приступачност школских објеката.
- Подршка програмима којима се пружа подршка осетљивим групама деце да лакше пређу из основних у средње школе, као и после средње школе на факултете.
- Велики број деце путује у средње школе у суседне општине, па је један од значајних видова подршке адекватан и приступачан превоз.

ПРОГРАМ 11 – СОЦИЈАЛНА И ДЕЧИЈА ЗАШТИТА

Овај програм има за циљ да обезбеди свеобухватну социјалну заштиту и помоћ најугроженијим грађанима и грађанкама на територији града/општине.

❖ Родни аспекти социјалне и дечије заштите

Жене су веома заступљене међу корисницима социјалне заштите. Из тог се разлога често, а погрешно, тумачи да сва давања у Програму 11 доприносе родној равноправности. Међутим, ово може бити тачно само ако су мере и услуге дефинисане тако да одговарају на стварне потребе жена из различитих група, односно да су прилагођене специфичним потребама жена. Најчешће, у пракси, оне то нису у довољној мери.

Такође, у систему социјалне заштите доминантно раде жене. Ови су послови често потплаћени и сматрају се типично женским, а врло често, пружаоци/тељке услуга раде по уговорима о привременим и повременим пословима, без права на годишњи одмор или боловање. Поред формалних неговатељица, патронажних сестара, геронтодомаћица, персоналних асистената и асистенткиња, услуге пружа и велики број неформалних неговатељица и неговатеља који живе и раде најчешће без надокнаде, ван система и без стручне подршке.

У многим локалним заједницама и даље није доступна услуга СОС телефон, иако је у нормативно стратешком оквиру истакнута као врло важна у сузбијању насиља према женама. Само је мали број старих жена и мушкараца добио приступ било каквим услугама у заједници, а старе жене и мушкарци на селу живе, углавном, препуштени сами себи и породичним аранжманима.

Свака услуга социјалне заштите има снажне родне аспекте. Током епидемије КОВИД-19, на пример, показано је колики је додатни терет који носе жене, као и да недостаје хитан одговор на ситуације у којима се оне налазе. Мали је број локалних самоуправа издвојио средства за пилотирање услуга које одговарају на нове потребе.

Плурализам пружалаца услуга недовољно је развијен и развија се на уштрб женских организација које имају снажно упориште у бази корисница (Ромкиња, жена на селу, жена са инвалидитетом, самохраних мајки, жена са искуством породичног и партнерског насиља и сл.).

Деца се у буџету посматрају као агрегатан број, што је неадекватан параметар за било какву услугу. На пример, индикатор „Број деце која примају финансијску подршку у односу

на укупан број деце у граду/општини“ као да иде у правцу повећања броја деце која примају подршку, а не побољшања квалитета живота тако да деци и родитељима није потребна подршка из буџета. Чини се да нема инвестиција у решавање проблема, а када је у питању подршка рађању и родитељству, подршка је усмерена само на чин рађања.

На основу свега наведеног може се закључити да је велики простор за интегрисање родне перспективе у Програм 11, о чему ће бити више речи у наставку текста.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 11

- 001 Једнократне помоћи и други облици помоћи
- 002 Породични и домски смештај, прихватилишта и друге врсте смештаја
- 003 Дневне услуге у заједници
- 004 Саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге
- 005 Подршка реализацији програма Црвеног крста
- 006 Подршка деци и породици са децом
- 007 Подршка рађању и родитељству
- 008 Подршка особама са инвалидитетом

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 11

- Једнократне помоћи и други облици помоћи, као и породични и домски смештај, чувају обиље података о женама и мушкарцима у локалној заједници, али ови **подаци** данас **нису редовно доступни по полу**, а морали би бити, у складу са чланом 40 Закона о равноправности полова²⁵. Значајан је и број грађана и грађанки који користе субвенције за комуналне услуге или услуге превоза. Овај број требало би да се пореди са укупном *потребом* а не са укупним бројем грађана и грађанки, јер се тако даје погрешан утисак да број стално треба да се повећава, уместо да се инвестира у отклањање разлога због којих су грађанима и грађанкама ове помоћи потребне.
- **Дневне услуге у заједници нису прилагођене потребама жена и мушкараца из различитих група.** На пример, женама које живе на селу потребан је предах од бриге за зависне чланове домаћинства, као и саветодавно терапијска подршка у решавању породичних конфликта и ситуација. Потребна им је и подршка у растерећењу од неплаћеног рада и обезбеђивању слободног времена за доколицу, креативан рад и дружење. Жене на селу су често усамљене и ухваћене у коштац непрекидних обавеза.

²⁵ „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009

- **Дневне услуге у заједници су неразвијене и нередовно доступне.** Потребно је да се направи каталог потребних услуга са проценом корисника/ца, па да се у односу на њега сагледава доступност и обухват постојећих услуга. Најзад, важно је да се прати које групе жена и мушкараца, девојчица и дечака нису обухваћене услугама подршке, иако су им потребне. На пример, дневне услуге у заједници користи око 25 хиљада корисника/ца што је незнатно више у односу на 2016. годину. Дакле, потребна су значајнија улагања у развој и доступност услуга.
- **Смањен је удео деце која примају дечији додатак** за 15,5%, а број породица корисника/ца за 18,3% у односу на 2014. годину.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 11

- Минимални стандард у Програму 11 јесте да сви подаци о корисницима и директним пружаоцима услуге буду доступни по полу. Такође је неопходно да се локалне самоуправе позабаве утврђивањем родног јаза у програму 11 и сагледавањем ефеката досадашњих програма и мера. Значајна средства која локалне заједнице издвајају не успевају да реше проблеме и ојачају капацитете корисника/ца тако да се они/е „извуку“ из система социјалне заштите, већ се кориснице и корисници држе тик изнад површине бујице животних проблема који су их снашли.
- Неопходно је повећање доступности постојећих и развијање нових услуга, као и обухвата корисника и корисница услугама неге за одрасло и старије зависно становништво. Потребно је да се успоставе или прошире капацитети дневних услуга у заједници за децу, укључујући и децу незапослених мајки и децу са сметњама у развоју.
- Неопходно је мапирати не само постојеће услуге социјалне заштите које се пружају у локалним заједницама, већ и потребе за тим услугама.
- Неопходан је већи обухват корисника/ца материјалном подршком уз веће износе.
- Нужно је да се унапреди родни баланс и да услови рада радно ангажованих лица у економији старања у јавном сектору буду у складу са другим слично психофизички тешким пословима.
- Неопходно је да се локална самоуправа консултује са удружењима грађана која раде на унапређењу родне равноправности и специјализованим организацијама које раде на превенцији и сузбијању насиља према женама, како би у све услуге интегрисала родну перспективу.
- Важно је и да се кроз услуге социјалне заштите отвори питање неплаћеног женског рада, које је и највеће неотворено родно одговорно буџетско питање.
- У критеријуме за коришћење услуга социјалне и дечије заштите потребно је уградити реалност различитости породица у Србији.

ПРОГРАМ 12 – ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА

Циљ овог програма је доступност примарне здравствене заштите у складу са националним стандардима.

❖ Родни аспекти здравствене заштите

Жене су свесније свог здравственог стања и већи су корисници здравствених услуга од мушкараца. Постоји неколико разлога за то: њихова репродуктивна улога; њихова улога неговатељица издржаваних лица (деце и старих или особа са инвалидитетом); њихова већа заступљеност у укупној популацији старијих; родни стереотипи. Избори начина живота и ризична понашања имају снажну родну димензију због које су мушкарци изложени већем ризику од лошег здравља. Осим тога, мушкарци се суочавају са већим нивоима професионалне изложености физичким и хемијским опасностима, понашањима повезаним са „мушким улогама“ преузимања ризика и авантуре. Постоје парадигме здравственог понашања повезане са мушкошћу и чињеницом да је мање вероватно да ће мушкарци посетити лекара/ку када су болесни. Када посете лекара/ку, мушкарци ређе извештавају о свим симптомима болести. Истовремено, мушкарци обично посвећују мање пажње здравственим питањима од жена и углавном имају слабије знање и свест о сопственом здрављу. Постоје докази да неки мушкарци ређе користе услуге примарне здравствене заштите и да је већа вероватноћа да ће им требати хоспитализација у поређењу са женама. Поред тога, жене и мушкарци могу добити другачију дијагнозу и третман када траже медицинску помоћ због сличних здравствених проблема. На пример, женама се чешће дијагностикује „депресија“, а мушкарцима „стрес“ на основу истих жалби.²⁶ Здравље је такође важно при разматрању сексуалног и репродуктивног понашања људи. Репродуктивно здравље је дефинисано као стање физичког, менталног и социјалног благостања у свим питањима која се односе на репродуктивни систем, у свим фазама живота. Добро репродуктивно здравље подразумева да су људи у стању да имају задовољавајући и безбедан сексуални живот, способност репродукције и слободу да одлуче да ли ће имати децу, као и право на избор броја деце и размака између њиховог рођења. То подразумева да жене и мушкарци треба да буду информисани и да имају приступ безбедним, ефикасним, приступачним и прихватљивим методама планирања породице по свом избору. Такође би требало да имају право на одговарајуће здравствене услуге које женама осигуравају сигурну трудноћу и порођај.

²⁶ <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/health>

Радну снагу у здравству претежно чине жене. Међутим, жене здравствене раднице имају тенденцију да заузимају положаје нижег статуса (нпр. медицинске сестре и бабице) и да истовремено буду мањина међу високо обученим здравственим радницима (нпр. лекари и стоматолози). Жене су такође недовољно заступљене на руководећим положајима и позицијама на којима се доносе одлуке. Штавише, због великог присуства жена у здравственом сектору, посебну пажњу треба посветити родно осетљивој обуци и образовању у том сектору. Главне родне разлике и неједнакости у секторима здравствене политике су следеће: родне разлике у здравственом статусу и понашању; родне неједнакости и баријере у погледу приступа здравственим услугама; сексуално и репродуктивно здравље; родна сегрегација међу запосленима у здравству; родно осетљива обука и образовање за здравствене раднице.²⁷

ЈЛС имају надлежност (делимичну) када је у питању примарна здравствена заштита пошто постоје политике и критеријуми који се одређују на националном нивоу (на пример, број лекара на 1000 становника). Могућност ЈЛС да интервенише тиче се унапређења доступности примарне здравствене заштите, радног времена амбуланти и домова здравља, опреме, едукативних превентивних програма и слично.

Када су у питању превентивни прегледи у сегменту репродуктивног здравља њима су обухваћене жене кроз превентивне гинеколошке прегледе, док уролошки прегледи за мушкарце нису део примарне здравствене заштите и ту постоји простор за додатни ангажман ЈЛС.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 12

У оквиру Програма 12 одређене су три програмске активности:

- 001 Функционисање установа примарне здравствене заштите
- 002 Мртвозорство
- 003 Спровођење активности из области друштвене бриге за јавно здравље

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 12

- **Приступачност објеката примарне здравствене заштите** (физичка приступачност за особе са инвалидитетом и грађане/ке који/е се теже крећу).
- **Приступачност за жене и мушкарце који живе на селу**, превоз и радно време, активирање сеоских амбуланти.

²⁷ Доступно на: <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/health>

- **Доступност и приступачност здравствене заштите за најугроженије групе,** посебно старије жене и мушкарце на селу, особе са инвалидитетом, Роме и Ромкиње.
- **Опремљеност установа примарне здравствене заштите** (на пример, хидраулични гинеколошки столови, ултразвук, итд.).
- **Превентивни прегледи за рано откривање карцинома и уопште други програми превенције здравља.**

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 12

- Најзначајнији корак који могу да предузму ЈЛС јесте да у своје планове Јавног здравља интегришу принцип родне равноправности, осигурају да се прикупе родно разврстани подаци који ће се анализирати, те да се, на основу спроведене анализе, идентификују кључне потребе и донесу родно одговорне мере.
- ЈЛС би могла да пружи подршку програмима који раде са осетљивим групама у области здравља (особама са инвалидитетом, старима и женама на селу, Ромима/кињама).
- Подршка едукативним и другим програмима који подижу ниво свести из домена јавног здравља.
- Саветовалишта за ментално здравље.
- Програми превентивних скрининга за рано откривање карцинома дојке и простате.

ПРОГРАМ 13 – РАЗВОЈ КУЛТУРЕ И ИНФОРМИСАЊА

Програм 13 буџета локалне самоуправе усмерен је на развој културе и обезбеђивање информисања у локалној заједници са циљем да се очува, унапреди и представи културно наслеђе, културне разноврсности, продукција и стваралаштво у ЈЛС, као и да грађани и грађанке остваре право на информисање. Кроз овај Програм финансирају се локалне установе културе, подржавају програми који развијају културу, унапређује информисање на језицима националних мањина и унапређује информисање особа са инвалидитетом.

❖ Родни аспекти развоја културе и информисања²⁸

- Програми за подршку култури су често родно неутрални – родни аспекти и родни јаз, као и могућности за унапређење родне равноправности, нису препознати нити укључени.
- Неједнака видљивост жена и мушкараца у погледу њиховог историјског и савременог доприноса култури.
- Неједнак приступ култури у урбаним и руралним срединама, за старије, децу и особе са инвалидитетом.
- Јаз у „конзумирању“ културе – много више жена него мушкараца конзумира културна добра, и то чине редовније.
- Родна неравнотежа у високом образовању – иако је већина жена уписаних на универзитетске курсеве везане за културу и уметност, професионални свет не одражава овај образац у погледу напредовања у каријери.
- Неједнак приступ местима одлучивања у културној професији – упркос снажном женском присуству у културним професијама, шансе мушкараца за напредовање на том пољу су веће од женских (стаклени плафон).
- Неравномерна расподела жена између различитих врста културних индустрија и делатности и сегрегација у одређене врсте запослења у културној професији (стаклени зидови). Жене су прекомерно заступљене у администрацији јавних културних институција и неформалном сектору.
- За жене се шансе за „успешне путање до руководећих позиција“ разликују у зависности од врсте запослења, културне индустрије и институције. Оне имају већи приступ местима одлучивања у јавним културним институцијама него у другим областима културе.
- Недовољна заступљеност уметница, као и позоришних или филмских режисерки, композиторки, итд. У музејским збиркама и у програмима културних институција,

²⁸ Родна анализа смањења буџета Републике Србије за 2020. годину и буџетских реалокација у одговору на КОВИД-19.

уочава се и мања комерцијална вредност дела жена у поређењу са делима мушких уметника.

- Недостатак родно разврстаних података о културном сектору је фактор који омета видљивост и доказе о родним разликама.
- Неједнаки удео жена у неплаћеном раду код куће, праћен често лошим условима запослења у културном сектору (хонорарни рад, уговорни посао, неформалност запослења, итд.)

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 13

У оквиру Програма 13 дефинисано је шест програмских активности:

- 001 Функционисање локалних установа културе
- 002 Јачање културне продукције и уметничког стваралаштва
- 003 Унапређење система очувања и представљања културно-историјског наслеђа
- 004 Остваривање и унапређивање јавног интереса у области јавног информисања
- 005 Унапређење јавног информисања на језицима националних мањина
- 006 Унапређење јавног информисања особа са инвалидитетом

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 13

- **Неговање и подстицање културе равноправности у заједници.** Важно је да установе културе у својим програмима негују и подстичу културу равноправности у заједници, да третирају актуелне друштвене теме, те да препознају допринос који култури заједнице дају различите групе грађана и грађанки, као и да тај допринос буде видљив.
- **Допринос унапређењу родне равноправности кроз садржаје у култури.**
- **Информисање грађана и грађанки.** Информисање грађана и грађанки је јако важно, не само о актуелностима или услугама у ЈЛС, него и о начину како могу да реализују своја права.
- **Приступачност објеката културе.** Важно је питање да ли су објекти културе физички приступачни за особе са инвалидитетом и особе које се теже крећу. Да ли становници/це села могу да учествују несметано у културним програмима, постоји ли превоз у време када се дешавају културне активности. Да ли неке културне активности могу да иду „на терен“. Важно је да сва ова питања буду део планирања у установама културе како би се родно одговорне активности нашле у плановима рада установа културе.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 13

- Кроз све конкурсе преко којих се финансира програм култура и медији подржати пројекте који доприносе унапређењу родне равноправности.
- У раду са установама културе, подстаћи ове установе да у своје програме уврсте и садржаје који негују културу равноправности. Наиме, ЈЛС финансира функционисање локалних установа културе као што су библиотека, музеј, позориште и слично. Све ове установе су индиректни буџетски корисници, те, као и директни, обавезни су да у своје програме рада и буџете интегришу перспективу родне равноправности. То могу учинити тако што ће у свој рад уврстити представе, промоције, изложбе, филмске пројекције, истраживања и друге активности на тему родне равноправности или антидискриминације.
- Децентрализовати културне садржаје у заједници како би се што већи број грађана и грађанки укључио, и учинити објекте установа културе физички приступачним особама са инвалидитетом.
- Код подршке медијима важно је подстаћи све облике информисања како би информација дошла и до најугроженијих група. Одређени садржаји на локалним медијима би могли да буду посвећени родној равноправности и политикама антидискриминације.

ПРОГРАМ 14 – РАЗВОЈ СПОРТА И ОМЛАДИНЕ

Циљ овог програма је обезбеђивање приступа спорту и подршка пројектима везаним за развој спорта; обезбеђивање услова за развој и спровођење омладинске политике и функционисање локалних спортских установа.

❖ Родни аспекти развоја спорта и омладине

Жене и мушкарци немају једнак приступ спорту. Већ као девојчице, женске особе се мање баве спортом од својих вршњака. У корену овог проблема су родни стереотипи који приписују одређене улоге девојчицама, односно дечацима, женама и мушкарцима. Министарство омладине и спорта направило је анализу школског спорта 2015. године. Наведено је да 41% девојчица у односу на 59% дечака учествују на школским спортским такмичењима. Мање од једне трећине девојака узраста од 14 до 26 година бави се спортом²⁹. Разлози који су наведени укључују недостатак времена, воље и новца, до непостојања прилике да се баве спортом који их занима. Када улаже новац у спорт, локална самоуправа мора да прати ко су крајњи/е корисници/е тих буџетских средстава. Она треба и да се заинтересује за разноврсност понуде рекреативног спорта која треба да обухвати и старије жене и мушкарце, жене и мушкарце са инвалидитетом, жене средње доби, адолесценте/киње и девојчице.

Постоје и предрасуде у вези са “женским” и “мушким” спортовима које неке девојчице и неке дечаци спречавају да се баве спортом по свом избору. Женски клубови чине свега неколико процената од укупног броја спортских клубова, а спортисткиње су и даље много ређе тренерице од спортиста, чак и у женским клубовима. Мали број девојчица које се баве спортом су регистроване спортисткиње. Женски клубови добијају значајно мање новца од мушких клубова, а око 30% новца је усмерено ка мешовитим клубовима у којима мушкарци доминирају.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 14

- 001 Подршка локалним спортским организацијама, удружењима и савезима
- 002 Подршка предшколском и школском спорту
- 003 Спровођење омладинске политике

²⁹ Пројекат ОпаЖене ОснаЖене

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 14

- **Подршка предшколском и школском спорту има снажну родну димензију кроз усмеравање средстава на превазилажење шkodљивих родних стереотипа који спречавају девојчице да се баве спортом.** Од најранијег узраста, потребно је да се дечаци и девојчице науче да је бављење спортом важно, здраво и пожељно за оба пола, као и да не постоје мушки и женски спортови већ само спортови. Потребно је да се девојчице у адолесценцији задрже у спорту јер је тада уочено највеће испадање, опет због родних улога које је потребно деконструисати.
- **Подршка локалним спортским организацијама, удружењима и савезима треба да води рачуна о чланству и квалитету понуде за различите групе у заједници.** Сви подаци које спортске организације достављају морају бити разложени по полу и другим битним карактеристикама. Такође је важно да подаци о управљачкој структури финансираних организација буду доступни по полу.
- Омладинска политика се односи на системску подршку младима која је заснована на њиховим потребама³⁰. Дугорочни циљ омладинске политике је да **обезбеди учешће младих девојка и младића из различитих друштвених група у свим аспектима социјалног, друштвеног и политичког живота и унапреди њихове животне услове.** У оквиру те подршке, локална самоуправа може да креира и спроведе низ мера и активности у сарадњи са установама и организацијама цивилног друштва. Младићи и девојке у Србији имају утисак да их нико не чује и да ни на шта не утичу. У срединама у којима су чврсти родни стереотипи, девојкама је још теже да се изборе за своје право да одлучују о стварима које их се директно тичу, али и о будућности заједнице.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 14

- Приликом расподеле средстава, локална самоуправа може да захтева извештаје који укључују статистику разложену по полу, не само за спортисте и спортисткиње него и за управљаче и управљачице, тренере и тренерице. На овај начин, новац из буџета може да допринесе балансирању расподеле средстава за остваривање јавног интереса у области спорта, али и здрављу становништва. Из истог разлога је важно да се размишља о потребама свих група у заједници, укључујући жене и мушкарце са инвалидитетом, жене и мушкарце који живе на селу, старије жене и мушкарце, као и оне чији приходи отежавају или онемогућавају приступ спортским активностима.

³⁰ Доступно на: Београдска отворена школа <http://www.bos.rs/omladinske-politike.html>

- Закон о спорту³¹ као општи интерес наводи подстицај жена да се баве спортом и позива органе власти да раде на omasовљењу женских спортских организација и давању равноправног значаја женама и особама са инвалидитетом у спорту. Потребно је, дакле, више средстава за женски спорт, уз подстицајне мере за укључивање девојчица и жена из различитих група у спортске активности, укључујући и рекреативни спорт, те подршку и подстицаје за тренерице и суткиње.
- Локална самоуправа може да уради много и на промоцији женског спорта и жена у спорту, кроз афирмисање успешних спортисткиња и тренерица. Она може да утиче на боље разумевање женског спорта и његове специфичности у спортским институцијама, организацијама, клубовима и у оквиру образовног система (посебно предшколског и основношколског).
- У опредељивању средстава неопходно је да се обезбеди равноправно финансирање, једнак третман и награђивање мушкараца и жена у спорту. Пожељно је и да се ради на успостављању и унапређењу мрежа које обухватају различите актере са заједничким циљем да побољшају положај жена у спорту.
- Омладинска политика треба да буде родно одговорна, односно потребно је да се финансирају приоритети који одговарају на потребе младића и девојака. Омладинске организације треба да буду инклузивне и укључујуће за мање заступљен пол, јер су и младићи и девојке мобилисани за учешће у омладинским организацијама, али нису једнако укључени млади са инвалидитетом и млади са села. Потребно је да се подрже иницијативе које младићима и девојкама омогућавају да имају активну улогу у заједници, као и да буду лидерке и лидери промена у оним областима у којима је њихово знање напредније од знања старијих генерација, као што су нове технологије или дигиталне услуге. Потребно је да се активна улога младих у заједници афирмише на начин да прави место за међугенерациски дијалог и решавање нерешених проблема.
- Истраживање „Колико локалне самоуправе улажу у спровођење омладинске политике“³² је установило да, иако су урађени помаци у процесу успостављања квалитетног законодавног и институционалног оквира на локалу, што укључује канцеларије за младе, савете за младе и акционе планове за младе, остаје и даље отворено питање примене и коришћења развијене инфраструктуре. Уз то, потребно је да се на активнији начин ова инфраструктура користи за унапређење родне равноправности. У том смислу, занимљиво је да је у типским индикаторима, које предлаже СКГО, а који се односе на овај буџетски програм и спровођење омладинске политике, понуђен индикатор за све кориснике и посебан индикатор само за кориснице (жене). Међутим, нема индикатора којима се мери родна равноправност у управљачким телима омладинских организација, што је такође важно мерити.

³¹ „Сл. гласник РС“, бр. 10/2016, члан 4.

³² Б. Јевтовић, Фондација Ана и Владе Дивац, 2019. година.

ПРОГРАМ 15 – ОПШТЕ УСЛУГЕ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Основна сврха овог програма је:

- Обезбеђивање услуга јавне управе и остваривање и заштита права грађана/ки и јавног интереса;
- Одрживо управљање финансијама и администрирање изворних прихода локалне самоуправе;
- Сервисирање обавеза које проистичу из задуживања за финансирање буџета и управљање јавним дугом;
- Пружање ефикасне интервенције, ублажавање последица и обезбеђење снабдевености и стабилности на тржишту у случају ванредних ситуација.

❖ Родни аспекти програма опште услуге локалне самоуправе

Овај програм усмерен је на функционисање локалне самоуправе и стварање услова за вршење надлежности, као и пружање услуга грађанима и грађанкама у најразличитијим областима. У том контексту он је важан и због тога што кроз њега могу да се планирају и прате активности ЈЛС у области родне равноправности. Кључни аспекти су:

- Обезбеђивање родне статистике и евиденција у свим активностима ЈЛС у складу са чланом 40 Закона о равноправности полова. Родна статистика је предуслов за спровођење родних анализа и планирање родно одговорних политика као и за праћење квалитета код пружања услуга у ЈЛС или у заједници, а које се финансирају из буџета ЈЛС.
- Управљање људским ресурсима, евиденција запослених, обуке за запослене, набавка опреме и материјала који олакшавају рад запосленима, формирање радних група, тимова и тела како би се, с једне стране, вршиле надлежности, а са друге унапређивао рад ЈЛС. Све ово је важно из угла родне равноправности (обезбеђивање техничких и других капацитета за рад локалног механизма за родну равноправност, едукације запослених из области родне равноправности и родно одговорног буџетирања).
- Сви стратешки документи и планови треба да садрже и родну перспективу. Иако ће само припремање докумената ићи из „секторских“ одељења или евентуално из Канцеларије за локални економски развој или пројектне јединице, кроз овај програм могуће је водити рачуна да сви стратешки документи имају укључену родну перспективу; да се припреме и предложе процедуре за вођење родно осетљивих евиденција; да се покрене процес усвајања Акционог плана за унапређење родне равноправности и других стратешких докумената од значаја за рањиве групе у локалној заједници.

- Кроз овај програм може да се планира и прати и: укључивање грађана/ки у процес креирања и доношења политика; доношење одлука и буџета на транспарентан начин, телекомуникација са грађанима/кама у вези са услугама, потребама и/или локалним политикама.
- Управљање ванредним ситуацијама је важно из угла родне равноправности, а често се догађа да локални планови реаговања не укључују овај аспект (информисање, анализа потреба, безбедност различитих група у ванредним ситуацијама, итд.)
- Родно одговорно пружање услуга грађанима/кама, водећи рачуна о њиховим годинама, полу, старости и здравственом стању.
- Физичка приступачност зграде ЈЛС и других институција у ЈЛС особама са инвалидитетом и грађанима/кама који/е се отежано крећу.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 15

- 001 Функционисање локалне самоуправе и градских општина
- 002 Функционисање месних заједница
- 003 Сервисирање јавног дуга
- 004 Општинско/градско правобранилаштво
- 005 Омбудсман
- 006 Инспекцијски послови
- 007 Функционисање националних савета националних мањина
- 008 Текућа буџетска резерва
- 009 Стална буџетска резерва
- 010 Робне резерве
- 011 Управљање у ванредним ситуацијама

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 15

- **Уродњавање стратешких и свих планских докумената.**
- **Увођење родне статистике и евиденција за све услуге и програме ЈЛС.**
- **Родно одговорно планирање политика, мера и буџета.**
- **Приступачност и доступност услуга** које пружа локална самоуправа, а посебно за грађане и грађанке из руралних подручја, жене и мушкарце са инвалидитетом, Роме и Ромкиње.
- **Физичка приступачност објеката и радно време различитих служби** треба прилагодити потребама различитих група грађана и грађанки.

- **Подршка организовању грађана/ки и њиховом укључивању у креирање и доношење стратешких докумената, као и организовање консултација** (у сарадњи са, на пример, месним заједницама и удружењима грађана) .
- **Повећати компетенције ЈЛС за област родне равноправности** (уродњавање политика и мера и родно одговорно буџетирање).

❖ **Препоруке за затварање родног јаза у Програму 15**

- Доношење Одлуке о родној статистици и евиденцијама.
- Покретање процеса уродњавања свих стратешких докумената.
- Обезбеђивање приступа континуираној едукацији о родној равноправности.
- Родна анализа услуга које пружа ЈЛС кроз овај програм и унапређење у складу са налазима анализа.
- Праћење задовољства грађана и грађанки услугама.
- Покретање активности за што веће укључивање грађана/ки у процес доношења политика и буџета.
- Праћење броја аката који садрже родни аспект.
- Праћење, у сарадњи са Одељењем за финансије и институционалним механизмом за родну равноправност, примене родно одговорног буџетирања.
- Праћење броја родно одговорних иницијатива поднетих од месних заједница.
- Праћење броја грађана по полу чија су права заштићена кроз поступак пред локалним заштитником грађана у односу на укупан број поступака пред овим органом.
- Праћење броја усвојених родно одговорних препорука и/или препорука у којима су утврђена кршења права грађана/ки, упућених управи и јавним службама града/општине у односу на укупан број препорука.
- Уродњавање плана реаговања у ванредним ситуацијама.

ПРОГРАМ 16 – ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Циљ овог програма усмерен је на обављање основних функција изборних органа локалне самоуправе.

❖ Родни аспекти политичког система локалне самоуправе

Иако је улога овог програма да финансира подршку у раду локалне самоуправе, ипак и ту постоји простор за унапређење родне равноправности. Овај простор тиче се пре свега интегрисања обавезе унапређења родне равноправности у рад локалне самоуправе.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 16

- 001 Функционисање Скупштине
- 002 Функционисање извршних органа
- 003 Подршка раду извршних органа власти и скупштине

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 16

- **Кроз подршку функционисању Скупштине, могуће је да се прати број усвојених аката у које је интегрисана родна димензија.** На тај начин би се пратило да ли Скупштина активно ради на својој обавези да родну перспективу интегрише у сва акта. Такође је једноставно за праћење који је број седница скупштине на којима се расправљало о темама од значаја за родну равноправност, као и који је број седница сталних радних тела имао тему из области унапређења родне равноправности. Ова пребројавања нису сама себи циљ, већ је њихова сврха да покажу и документују активан однос скупштине према родној равноправности, јер се без рада не може очекивати ни напредак.
- По истом принципу је потребно да се **родна перспектива интегрише у подршку функционисању извршних органа**, кроз број усвојених аката који интегришу родну перспективу, **број седница извршних органа на којима се разговарало о унапређењу родне равноправности и број донетих аката који доприносе унапређењу родне равноправности.**

- Ови предлози су у складу са обавезом која проистиче из Закона о планском систему³³ и Уредбе о методологији управљања јавним политикама, анализи ефеката јавних политика и прописа и садржају појединачних докумената јавних политика³⁴ а посебно обавезе спровођења ех-ante анализе ефеката.

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 16

Анализа утицаја на родну равноправност представља део новог стандарда у управљању јавним политикама. Захваљујући томе, инвестиције у затварање родног јаза постају правило, а не изузетак. Потребно је да се сви регистри и евиденције уподобе тако да допринесу праћењу напретка у овој области, као и да се запослени/е обуче да разумеју разлоге, начине и алате помоћу којих то могу да чине.

³³ „Службени гласник РС”, бр. 30.

³⁴ Службени гласник РС”, бр. 8.

ПРОГРАМ 17 – ЕНЕРГЕТСКА ЕФИКАСНОСТ И ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ

Циљ овог програма је одрживи енергетски развој локалне самоуправе кроз подстицање унапређења енергетске ефикасности, побољшање енергетске инфраструктуре и ширу употребу обновљивих извора енергије.

❖ Родни аспекти програма енергетска ефикасност и обновљиви извори енергије

- Енергија није сама себи циљ већ средство за задовољење потреба. Људима није потребна „енергија“, већ услуге које енергија пружа да би се задовољиле потребе као што су осветљење, кување, грејање или хлађење простора, пумпање воде, информације и забава. На енергетски сектор утиче низ родних неједнакости, укључујући родни јаз у приступу енергији; родне разлике на тржишту енергије у енергетском сектору; родне разлике у образовању везаном за енергију, односно сегрегација жена и мушкараца у различитим областима студија, и родне разлике у одлучивању у енергетском сектору.
- Приступ енергији и енергетско сиромаштво у Србији су један од кључних изазова. Наиме, грађани/ке широм региона троше око 16% својих прихода на енергију, а с обзиром на неједнакости у дохотку, низак просечан приход и ниске пензије, за велики број жена и мушкараца енергетско сиромаштво је један од изазова који утиче на квалитет свакодневног живота. Тако, трошкови за централно грејање могу достићи и 50% пензије одређених грађана/ки, уз трошкове електричне енергије. Такође, самачка домаћинства су под већим ризиком од енергетског сиромаштва. Жене су у већем ризику од мушкараца, јер је у самачким домаћинствима заступљеност жена већа од 60% до 40%. Дакле, жене чине више од три четвртине породичних домаћинстава у којима живе особе старије од 65 година, док су 70% самохраних родитеља жене. Размере проблема везаних за енергетско сиромаштво могу се приписати растућим ценама енергије, ниским приходима и енергетски неефикасним домовима. За велики број грађана/ки улагања у енергетски ефикасна решења нису изводљива.
- Жене су, такође, недовољно заступљене у сектору обновљивих извора енергије као корисници/це, запослени/е или власници/е енергетских предузећа.
- Податке разврстане по полу у енергетском сектору би требало унапредити (енергетске потребе, запошљавање у енергетским секторима, образовање, предузетништво у енергетском сектору).
- Поред обновљивих извора, постоји и јаз у информацијама, знању и политици за развој циркуларне економије. Прелазом на обновљиве изворе енергије, циркуларни

модел гради економски, природни и социјални капитал и то би требало искористити, односно што пре се у то укључити.

❖ Програмске активности које ЈЛС финансира у Програму 17

001 Енергетски менаџмент

❖ Родни аспекти програмских активности у Програму 17

- **Недостатак информација о енергетској ефикасности и њеном значају за квалитет свакодневног живота у заједници.**
- **Енергетско сиромаштво и недостатак средстава грађана и грађанки за обезбеђивање енергије, а онда и улагање у енергетску ефикасност и грејање, оставља искључене многе групе** (ромске породице, жене и мушкарце пензионере, посебно ако живе у урбаним срединама и старим зградама где су та улагања јако висока, старије жене које живе саме, самохране родитеље, од чега су 70% жене, незапослене жене и мушкарце, породице са ниским примањима, особе са инвалидитетом).
- **Осветљење паркова и улица, аутобуских станица** (код замене сијалица на уличној расвети и прелазак на уштеде важно је да се узме у обзир видљивост након промена, посебно кроз крошње). Осветљени јавни простори су важни за безбедност грађана/ки, нарочито жена и деце.
- **Улагања у обновљиве изворе енергије могу да имају и негативне последице по заштиту животне средине** (на пример, мини хидроелектране које су оставиле мештане без река и воде), па је важно узети у обзир оцене утицаја на животну средину и, последично, грађане и грађанке. Транспарентност и повећавање информација и знања у овој области је кључно за веће учешће грађана/ки и одговорнију локалну самоуправу.
- **Повећање знања и информација је јако важно и за развој предузетништва у зеленој економији** (веза са Програмом 3) као и подршка и женама и младима да се укључе у ову област.
- **Планови за енергетску ефикасност не садрже родне аспекте.**

❖ Препоруке за затварање родног јаза у Програму 17

- Приступ информацијама, знању и вештинама у вези са енергетском ефикасношћу и обновљивим изворима енергије.

- Повећати грађанима/кама, посебно из осетљивих група, приступ финансијским ресурсима за улагања у енергетску ефикасност и обновљиве изворе енергије.
- Подржати предузетништво везано за енергију.
- Решавање енергетског сиромаштва ризичних група и приступ енергији за Роме/киње и сиромашне породице.
- Повећати разумевање користи обновљивих извора енергије за људе и животну средину, побољшати партнерства са организацијама цивилног друштва у вези са енергетским политикама и програмима.
- Урадити анализу јавне расвете из угла безбедности.
- Уродњавање планова ЈЛС у области енергетске ефикасности и обновљивих извора енергије.